

TA ELAPITIA, UNA DE LAS POCAS Zonas Fronterizas

que no tienen que ver con el narcotráfico

ΤΑ ΤΣΑΡΟΥΧΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΤΣΑΡΟΥΧΑΔΕΣ
ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ

ΜΑΡΙΝΑ ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ

ΤΑ ΤΣΑΡΟΥΧΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΤΣΑΡΟΥΧΑΔΕΣ
ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ
ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΥΠΟΔΗΣΗΣ

Καλλιτεχνική επιμέλεια : Ερμής Κασάπης
Μετάφραση στα αγγλικά : Αλεξάνδρα Ντούμα
Τυπογραφική επιμέλεια : Βάσω Κυριαζάκου
Εκτίπωση : Printopack A.E.

ISBN 960-85159-1-2

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΙΑΡΥΜΑ
1991

© ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΙΑΡΥΜΑ 1991

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	9
Εισαγωγή	11
Α' Κεφάλαιο: Τα Γιάννενα κέντρο κατασκευής τσαρουχιών. Τα άλλα κέντρα	15
Β' Κεφάλαιο: Τα είδη των τσαρουχιών	19
Γ' Κεφάλαιο: Τα υλικά κατασκευής	23
Δ' Κεφάλαιο: Τα εργαλεία	29
Ε' Κεφάλαιο: Η κατασκευή των τσαρουχιών	33
ΣΤ' Κεφάλαιο: Ο χώρος. Οι συνθήκες εργασίας. Οι άνθρωποι. Οι διαπροσωπικές - επαγγελματικές - πελατειακές σχέσεις	37
Ζ' Κεφάλαιο: Η παρακμή	45
Σημειώσεις	47
Βιβλιογραφία	58
Χειρόγραφα Φοιτητών	60
Abstract	61
Ευρετήριο πραγμάτων και δρων	92
Παράρτημα I: Κατάλογος ονομάτων τσαρουχάδων Ήπειρου	63
Παράρτημα II: Φωτογραφικό υλικό	75

Στον Γιώργο

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μελέτη του επαγγέλματος των τσαρουχάδων, όπως αυτό ασκήθηκε προπολεμικά στην Ήπειρο, και ιδιαίτερα στην πόλη των Ιωαννίνων, εντάσσεται στα πλαίσια μιας ειρύτερης προσπάθειας για την παροικιαση λησμονημένων παραδοσιακών επαγγελμάτων και των προϊόντων τους στον τόπο μας.

Θεωρώ υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω και από δω δόλους όσοι με βοήθησαν στην ολοκλήρωση αυτής της εργασίας, που αποτελεί καρπό μιας ανεπανάληπτης επικοινωνίας με αξιούς, αθόρυβους τεχνίτες της ηπειρωτικής γης. Εκφράζω λοιπόν με συγκίνηση την ευγνωμοσύνη μου σε δόλους τους σεβαστούς πληροφορητές μου –τα ονόματά τους τα αναφέρω στην Εισαγωγή που ακολουθεί– για τις πολύωρες συνεντεύξεις που ακούραστα μου παραχώρησαν και για όλα όσα με σεμνότητα, σοφία και υπομονή μου δίδαξαν για την πεθαμένη τέχνη τους καὶ την πολύπειρη, και συχνά πολύπαθη, ζωή τους.

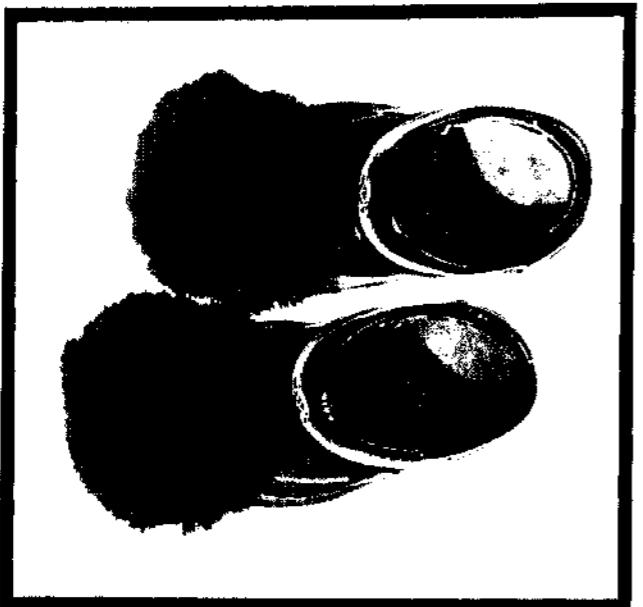
Ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή της Λαογραφίας και δάσκαλό μου κ. Μιχάλη Γ. Μερακλή, όχι μόνο για τις είνστοχες παρατηρήσεις και διορθώσεις που έκανε στα χειρόγραφα της εργασίας, αλλά και για την ενθάρρυνση, τη συμπαράσταση και την εμπιστοσύνη που μου έχει δειξει από τα φοιτητικά μου χρόνια.

Ευχαριστώ ακόμη τον επίκουρο καθηγητή της Ιστορίας των Νεωτέρων Χρόνων κ. Γιώργο Π. Παπαγεωργίου και τον επίκουρο καθηγητή της Λαογραφίας κ. Μηνά Αλ. Αλεξιάδη για τις χρήσιμες υποδείξεις τους.

Ευχαριστώ επίσης τη Miss June Swann, τέως υπεύθυνη της πλουσιότερης συλλογής υποδημάτων της Αγγλίας στο Northampton Central Museum και τέως πρόεδρο της Costume Society of England, για την καλοσύνη της να συζητήσει μαζί μου θέματα και προβλήματα στην έρευνα της υπόδησης.

Ευχαριστίες ακόμη οφείλω στους υπαλλήλους του Επαγγελματικού και Βιοτεχνικού Επιμελητηρίου Ήπειρου, καθώς και στους κ.κ. Β. Τζιμογιάννη και Α. Τσεπέλη, υπαλλήλους του Πρωτοδικείου Ιωαννίνων, που διευκόλυναν με τον καλύτερο τρόπο την ερευνητική μου εργασία· στο προσωπικό της Βιβλιοθήκης του College of Art and Design στο Loughborough της Αγγλίας, που με βοήθησε πρόθυμα κατά τη διάρκεια της μελέτης μου εκεί το φθινόπωρο και το χειμώνα του 1988-89· στον φωτογράφο του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Γιώργο Χουλιάρα, που φωτογράφισε στην πλειονότητά τους εργαλεία, υποδήματα και στιγμότυπα που παρουσιάζονται στο τέλος του βιβλίου.

Επιθυμώ επίσης να ευχαριστήσω τον Διευθυντή του Μουσείου Μπενάκη κ. Άγγελο Δεληβορριά, που μου επέτρεψε τη δημοσίευση φωτογραφιών τσαρουχιών

Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ

I. ΤΑ ΔΕΡΜΑΤΑ

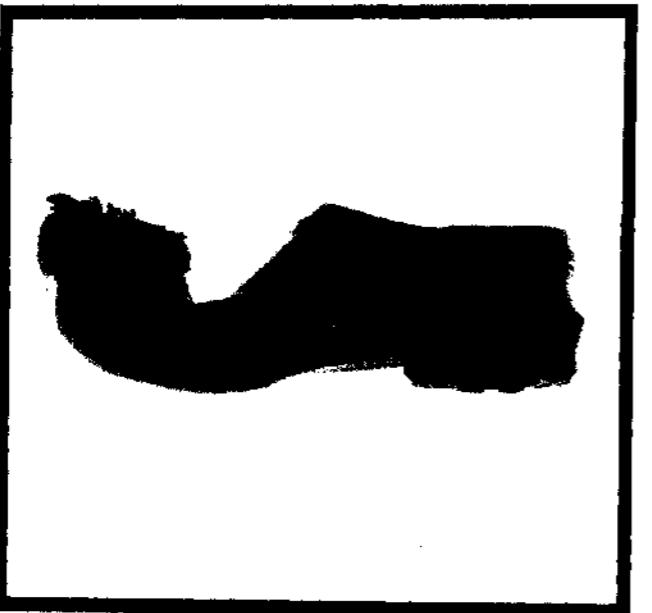
Οι τσαρουχάδες συγόραζαν τα δέρματα από τους ταμπάκοις, τους βυρσοδέψες, που είχαν τα εργαστήριά τους, τα ταμπάκικα, στην ανατολική πλευρά του κάστρου των Ιωαννίνων, στην άκρη της λίμνης, περιοχή Σιαράβα. Πιστά αναπαριστάνει το περιβάλλον της εργασίας των ταμπάκων ο Γιαννώτης συγγραφέας Δημήτρης Χατζής στο διήγημά του «Ο Σιούλας ο ταμπάκος» της συλλογής Το τέλος της μικρής μας πόλης:⁴⁴ «Όλα θάτανε καμιά δεκαπενταριά-είκοσι αυτά τάργαστήρια, λιθόκιστα, δίπατα όλα, με θολωτές μεγάλες πόρτες, στη σειρά κι ακουμπισμένα στα τείχια του κάστρου. Το κάτω πάτωμα είχε τα παράθυρα μικρά, σεν πολεμίστρες. Ήταν όλο ένα μεγάλο χαριάτι πλακόστρωτο, με κάτι ξύλινες σκάφες από δω κι από κει. Μέσα σ' αντά τα χαριάτια, κάνε ξυπόλητοι, κάνε με κάτι μεγάλα ποδήματα και ζεβράκωτοι -δηλαδή μονάχα με το βρακί τους- δύλεναν οι ταμπάκοι τα δέρματα. Ταπάνιο πάτωμα πρόβαλλε στο δρόμο κάπου μισό μέτρο παραέξω απ' το κάτω κι είχε τα παράθυρα μεγάλα -είδος βενετσιάνικα. Ήτανε το κατοικό τους εκεί κι ανεβαίναν από μια μικρή ξύλινη σκάλα μέσ' απ' τάργαστήρια. Ο τόπος όλος τριγύρω βρωμοκόπαγε την ξινή δριψύλα του τομαριού».

Τα δέρματα που κατεργάζονταν οι βυρσοδέψες ήταν γίδινα, πρόβεια, χοιρινά, αλογίσια και βοδινά. Τα γίδινα και τα πρόβεια προορίζονταν για σαμάρια και φόδρες στο εσωτερικό των παπουτσιών τα χοιρινά για φόδρες και πάτους παπουτσιών τα αλογίσια για πάτους και για ψίδια, το πάνω μέρος των παπουτσιών τα βοδινά για γκέμια αλόγων, για σόλες και για ψίδια παπουτσιών.

Τα δέρματα που προορίζονταν για τσαρούχια ήταν αποκλειστικά βοδινά. Διακρίνονται σε τέσσερεις επιμέρους κατηγορίες: α) ουγγαρέζικα, β) βακέτες, γ) τελατίνια, δ) λουστρίνια.

Τα ουγγαρέζικα προέρχονταν από μεγάλα ζώα. Οι βυρσοδέψες τα έφερναν από το εξωτερικό μέσω εμπορικών καταστημάτων της Αθήνας και, αφού τα κατεργάζονταν —όπως και τα άλλα δέρματα— τα διέθεταν στους δερματέμπορους της πόλης ή, με κατευθείαν πώληση, στους ίδιους τους τσαρουχάδες. Με τα ουγγαρέζικα κατασκευάζονταν οι σόλες των τσαρουχιών.

Οι βακέτες ήταν δέρματα κατώτερης ποιότητας και προορίζονταν για τσαρούχια καθημερινά.

Δ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ

Για την κατασκευή των τσαρουχιών ήταν απαραίτητα αρκετά εργαλεία και άλλα βοηθητικά αντικείμενα, που ωστόσο δεν αποτελούσαν εξαιρετικά δαπανηρή αγορά: «Δεν ήταν νέχει σπουδαία εργαλεία, με λίγα λεφτά άνοιγες μαγαζί, μόνο νάχες ένα κεφάλαιο για τα δέρματα, αυτά ήταν τα ακριβών».⁵²

Τα εργαλεία ήταν «τα ίδια, όλα τα χρόνια, καμιά εξέλιξη». Τα συγόραζαν από μαγαζιά που κωλούσαν είδη υποδηματοποιίας ή και από πλανόδιους κατασκευαστές: «Ήταν ένας Αντώνης, που κάθονταν στα Ζευγάρια [συνοικία της πόλης], κι έφκιανε τα περίφημα τσαγγαρόδ' λα, τα λέγαμι, και περνούσι κάθε μέρα με σουβλιά στο χέρι και με διάφορα όλα εργαλεία εκτός του τσαρουχάτικου είδους και φάνταζε “τσαγγαρόδ' λα, τσαγγαρόδ' λα” και συγόραζαν οι υπάλληλοι και καμιά φορά κι οι καταστηματάρχες».⁵³

Τα εργαλεία και τα άλλα βοηθητικά αντικείμενα ήταν τα εξής:

Η ΚΑΡΔΑΡΑ

Ήταν ένα ξύλινο πρόχειρα κατασκευασμένο δοχείο, στο οποίο τα τσιράκια έπλεναν τα προς επιδιόρθωση παλιά τσαρούχια.

ΤΟ ΜΑΣΤΕΛΟ

Ξύλινο επίσης δοχείο «ασα βαρελάκι» ή «σα τενεκές που βάζει το τυρί τώρα η “Δωδώνη”, ολίγο φηλότερο κι ολίγο πλατύτερο». Γέμιζαν το μαστέλο με νερό και μούσκευαν τα δέρματα, για να μαλακώσουν, πριν αρχίσουν την κατασκευή των τσαρουχιών.

Η ΤΑΒΛΑ (φωτ. 2)

Ξύλινη σανίδα που διευκόλυνε τις εργασίες της κατασκευής.

ΤΑ ΣΤΑΜΠΑ ή ΣΤΑΜΠΕΣ (φωτ. 3α, β, γ, δ, ε)

Ήταν φόρμις στο σχήμα πελμάτων σε διάφορα μεγέθη, για ενήλικες και παιδιά. Με τα στάμπα σημάδευαν τα δέρματα πριν τα κόψουν.

ΤΟ ΚΟΠΙΔΙ ή ΞΥΣΤΡΑ (φωτ. 4)

Ατσάλινο εργαλείο σε σχήμα μισοφέγγαρου⁵⁴ με ξύλινη λαβή ακονισμένο καλά για την κοπή των δερμάτων.

Ε' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΩΝ ΤΣΑΡΟΥΧΙΩΝ

ΤΟ ΣΗΜΑΔΕΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΨΙΜΟ ΤΩΝ ΔΕΡΜΑΤΩΝ

Την εργασία αυτή συναλάμβανε πάντοτε αποκλειστικά ο μάστορας, γιατί ήταν ο πλέον έμπειρος –το κόψιμο απαιτούσε αισθητή προσοχή, ώστε τα διάφορα κομμάτια να εφαρμόσουν κατά το ράψιμό τους απόλυτα– αλλά και γιατί, καθώς αυτός πλήρωνε την αγορά των δερμάτων, «είχε συμφέρον να μην πάει τίποτα χαμένο, να μην περισσέψει τσιόντα, κομμάτι δηλαδή το οποίο το πετούσαν».⁵⁶ Έλεγαν χαρακτηριστικά «είναι καλός κόφτης, δεν πάει τίποτε χαμένο».⁵⁷

Πριν κοπούν τα δέρματα χωρίζονταν σε κατηγορίες, ανάλογα με το μέρος του τσαρούχιου για το οποίο προορίζονταν. Τα πετσώματα ήταν για το κάτω μέρος του υποδήματος και προέρχονταν από τα ουγγαρέζικα δέρματα ή εγχώρια βουβαλινά. Τα ψίδια και η φτέρνα για το πάνω, ραμμένα μεταξύ τους, αποτελούσαν την πόχα· αυτά κόβονταν από τα κόκκινα τελατίνια.

Αρχικά ο μάστορας έκοβε τα δέρματα σε μακρόστενα κομμάτια, τις φασκιές. Στη συνέχεια, με βάση τις στάμπες τα σημάδευε και έκοβε με το κοπίδι τα διάφορα νούμερα. Πρόσεχε πολύ να είναι το δέρμα λείο και άφογο, να μην έχει καμιά κοψιά (κάποτε αυτό συνέβαινε από αβλεψία του βυρσοδέψη στο στάδιο της κατεργασίας), γιατί τότε το τσαρούχι «έβγαινε ελαττωματικό, τρυπούσε γρήγορα κι ο εργοδότης το πρόσεχε, να μη ντροπιαστεί στον πελάτη».⁵⁸

Μετά το κόψιμο τα χτυπούσαν με το μιστά για να «ξεχειλώσουν»: «Και τα παίρνουν μετά, με κάτ' πόχουν τώρα οι χασάπ' δες κι χτυπάν' το' μπριζόλις, μπριούντζινα, μ' στάδες, τα χτυπούσαν, δηλαδή ό,τι έχει ξεχειλώσει, θα ξεχειλώσει, κι αφού ξεχειλώσει, είχαν κάτ' ειδικά ξύλινα, υποδοχές, και τα βάναν απάν'. Κι αινά στα καλούπια στεγνώναν, με μια-δυό μέρες στεγνώναν αυτά, κι κυρίως το καλοκαίρ' κι με τον αέρα περισσότερο σπάνια στον ήλιο, όταν θέλαν να το εργαστούν».⁵⁹

ΤΟ ΡΑΨΙΜΟ

Η διαδικασία της συναρμολόγησης, της ραφής των διαφόρων μερών του τσαρούχιου και της ολοκλήρωσης της κατασκευής, διέφερε για τα ραφτά τσαρούχια από τα καρφωτά.

Στην πρώτη περίπτωση μετά το κόψιμο των δερμάτων ακολουθούσαν οι εξής φάσεις: α) το τσιάτισμα, β) το κάρφωμα της φτέρνας, γ) το περβάζωμα και το ντγέλωμα

και δέχτηκαν να φορέσει τσαρούχια. Τη βάλαν στο άλογο κι ήταν παράξενο, νύφη με μεταξωτό ωραίο ροζ φόρεμα και τσαρούχια. Κι όλος ο κόσμος κοίταζαν».

Τα ευρωπαϊκού συρμού υποδήματα απαιτούσαν λιγότερο επίπονη κατασκευή, που εινοήθηκε ακόμη περισσότερο από την ευρεία χρήση των μηχανών. Άλλα και ημαζική παραγωγή τους σε εργοστάσια της Αθήνας κατέκλυσε τα εμπορικά καταστήματα της πόλης και επηρέασε τις προτιμήσεις ακόμη και ηλικιωμένων χωρικών προς τα παραδοσιακά τσαρούχια: Έλλαφρότερα σε βάρος από τα ασήκωτα τσαρούχια, «του συρμού», και κυρίως φθηνότερα στην τιμή, προβάδισαν με άνεση στις προτιμήσεις των αγοραστών.⁹⁹

Είχαν και οι τσαρουχάδες την ίδια ευκαιρία για χρήση των μηχανών, αρκετοί τις χρησιμοποίησαν και όσοι ώς σήμερα απέμειναν (ο Βασίλειος Σταυράκης στο Μέτσοβο, ο Αλέξανδρος Αρλέτος στο Δροσοχώρι, ο Βασίλειος Μπαντάλας στο Ματσούνι), μόνιμα τις χρησιμοποιούν, για να κατασκευάζουν περιστασιακά –το κύριο επάγγελμά τους είναι πα τη επιδιόρθωση υποδημάτων «της μόδας»– τσαρούχια για χορευτικούς συλλόγους και καταστήματα λαϊκής τέχνης.¹⁰⁰ Τα τσαρούχια αυτά όμως υστερούν από τα παλιά, ως προς την ποιότητα των δέρματων, τον πλούτο των κεντημάτων –που γίνονται και αυτά στη μηχανή–, τη στερεότητα αλλά και την ομορφιά της δουλειάς στο χέρι: «Σήμερα, σ' αυτά τα τσαρούχια που φκιάνουμε, τα κεντίδια τα φκιάνουμε με τη μηχανή. Τότες τα φκιάναμε με το χέρι. Και κάνουμε τσαρούχια όχι με τα δέρματα της τότε, διότι τώρα δε βρίσκονται τέτοια δέρματα, που φκιάναμε τα τσαρούχια τα γιαννιώτικα, τώρα είναι άλλα δέρματα. Είναι να πούμε πιο εποχιακά. Εκείνα ήτανε πιο γερά δέρματα».¹⁰¹ «Τα τσαρούχια που κατασκευάζονται σήμερα», διως παρατήρησε ο πληροφορητής μου Χρήστος Παπαγικολάου, «δεν έχουν καμιά σχέση με τα παλιά. Μοιάζουν με το τσαρούχι, είναι το σχέδιο σαν τσαρούχι, έχει τη φούντα. Είναι όμως», (φωτ. 34, 35, 36α, β).

Το θέμα θα μπορούσε, νομίζω, να κλείσει ο διάλογος του γέροντα τσαρουχά Βασίλη Σταυράκη από το Μέτσοβο με συνομήλικο συντοκίτη του, ο οποίος ώς πρόσφατα φορούσε τσαρούχια και αίφνης τα εγκατέλειψε: «Γιατί δε φοράς τσαρούχια;» λέω. Λέει: «Τα παιδιά μου, τα πούλησαν τα πρόβατα, και αφού τα πούλησαν, αγόρασαν αυτοκίνητο. Δε με θέλουν με τσαρούχια τα παιδιά μου», λέει.¹⁰²

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Δημ. Φιλιππίδη, «Η υποδηματοποία της Ολύμπου στην Κάρπαθο», *Λαογραφία*, 28 (1972), σ. 39-65. Από τα πρώτα εξάλλου κείμενα που έχουν γραφεί για την υπόδηση στον ελληνικό χώρο είναι των Α.Γ. Πασπάτη, «Βραχεῖαι σημειώσεις περί υποδημάτων», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, 2 (1885), σ. 325-329. Επιμέρους αξιόλογες αναφορές γίνονται στις εργασίες των: Α.Ν. Βερναρδάκη, *Περί αμφιεσεως Ανατύπωσις ει της Ημερησίας*, εν Αθήναις 1906, σ. 253-256· Δημ. Λουκόπουλου, *Πώς υφαίνονται οι Αιτωλοί*, Αθήναι 1927, σ. 58-60, 74, 78, 84, 95, 105, 107, 115-117, 131, 134· Κ. Σταλίδη, *Οι συντεχνίες και τα επαγγέλματα στην Έδεσσα την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, Έδεσσα 1974, σ. 123 και 133.

2. Μιαν από τις παλαιότερες ιστορικές αναδρομές αποτελεί η εργασία του Paul Lacroix, *Histoire de la chaussure*, Παρίσι 1862. Αρκετά αργότερα, στον αιώνα μας, έχουμε μια νέα παρουσίαση του θέματος από τον Thomas Wright, *The Romance of the Shoe: The History of Shoemaking in all ages and especially in England and Scotland*, Λονδίνο 1922, όπου εκτός από την ιστορία της υπόδησης ο συγγραφέας αναφέρει ακόμη τους παλαιούς τεχνίτες της χώρας του, τις γιορτές, τα τραγούδια, τις παροιμίες, τα ανέκδοτα, τα ποιήματά τους, προσφέροντας πλούσιο λαογραφικό υλικό (βλ. κεφ. VII-X, σ. 159-316).

Από τη μεταπολεμική βιβλιογραφία αναφέρω της R. Turner-Wilcox, *The Mode in Footwear*, Νέα Υόρκη 1948, και του Wilhelm Sulser, *A Brief History of the Shoe*, Bally Schuhmuseum, 1958.

Από τις δημοσιεύσεις της τελευταίας εικοσαετίας βλ. της Eunice Wilson, *A History of Shoe Fashions*, Λονδίνο 1969· Iris Brook, *Footwear. A Short History of European and American Shoes*, Λονδίνο 1972· June Swann, *History of Shoe Fashions*, 1975· Paul Weber, *L'histoire de la chaussure*, Παρίσι 1980· επίσης June Swann, *Shoes*, Λονδίνο 1982.

3. Βλ. π.χ. W. Graenman - Van Waateringe και L.M. Velt, 'Schuhmode im späten Mittelalter. Funde und Abbildungen', *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, 3 (1975), σ. 95-119, όπου εξετάζεται η υπόδηση του νότερου Μεσαίωνα (σύγκριση υποδημάτων, που έφεραν στο φως οι ανασκαφές, με αναπαραστάσεις σε εικονογραφήσεις της εποχής). Βλ. επίσης την πρόσφατη αξιόλογη εργασία των Francis Grew και Margrete de Neergaard, *Shoes and Pattens. Medieval Finds from Excavations in London*: 2, Λονδίνο 1988, μια επιστημόνη κατάταξη, μελέτη και παρουσίαση υλικού από 1.500 υποδήματα της περιόδου 1100-1450, που βρέθηκαν σε άριστη σχέδιο κατάσταση, σε συνθήκες

αεροστεγείς, σε ανασκαφές στη βόρεια όχθη του Τάμεση στο Λονδίνο. Οι συγγραφείς αναθεωρούν εδώ και καταρρίπτουν πολλές ώς τώρα παραδεκτές απόψεις για τη μορφολογία των μεσαιωνικών υποδημάτων, που βασίζονταν, σε εικονογραφημένα χειρόγραφα και γλυπτά της περιόδου αυτής.

Αξίζει επίσης εδώ να αναφερθεί ο συλλογικός τόμος με τίτλο *Shoes. Transactions of the Museum Assistant's Group*, No 12 (1973), Belfast 1975, στον οποίο περιέχονται ανακοινώσεις ειδικών στην υπόδηση (όπως ο John Thornton, η June Swann κ.ά.), οι οποίες έγιναν στο σεμινάριο με θέμα *Excavated shoes to 1600* το Νοέμβριο του 1973 στο Institute of Archaeology, στο Λονδίνο.

4. Βλ. π.χ. Christina Probert, *Shoes in Vogue since 1910*, Λονδίνο 1981.

5. Βλ. π.χ. Evelyn Vigeon, 'Clogs or Wooden Soled Shoes' στο *Costume*, The Journal of the Costume Society, 11 (1977), σ. 1-27 (Αναλυτικά: σ. 1-2: Εισαγωγή σ. 2-6: Clog Making σ. 6-9: Early History σ. 9-11: Clogs in Cumberland σ. 11-19: Later Development and Decline σ. 19-21: Clog Wearing σ. 21-24: Distribution σ. 24: Acknowledgements σ. 24-25: Appendix σ. 25-27: References). Βλ. επίσης την εργασία της June Swann, 'Folk dress and fashion shoes: Borrowings and survivals', *Eθνογραφικά*, 4-5 (1983-85), σ. 11-14. Η μελέτη αποδεικνύει ότι εδώ και αιώνες η Δύση υιοθετεί στοιχεία εθνικών ενδυμασιών και μάλιστα υποδημάτων στη μόδα της. Αλλά ταυτόχρονα βρίσκουμε απόηχους τάσεων της μόδας να επιζούν στις λαϊκές φορεσιές.

6. Βλ. π.χ. Margrete de Neergaard, 'Children's shoes in the thirteenth to sixteenth centuries', *Costume*, 19 (1985), σ. 14-21, όπου η συγγραφέας μελετά ανασκαφικά ευρήματα του Museum of London και επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα, αν τα παιδικά υποδήματα αυτών των αιώνων ήταν ή όχι όμοια μορφολογικά με των ενηλίκων.

7. Βλ. June Swann, 'Theatrical Footwear in Northampton Museum', στο *Theatreophile*, 1:3 (1984), σ. 53-56.

8. Βλ. π.χ. F.Y. Golding (επιμ.), *Boots and Shoes: Their Making, Manufacturing and Selling*, τόμοι 1-8, Λονδίνο, χ.χ. Βλ. επίσης τον τόμο *The Shoe and Leather Trades Buyers Register and Brands Directory*, Λονδίνο 1951 και June Swann, *Shoe Making*, 1986.

9. Όπως π.χ. του Salvatore Ferragamo, *Shoemaker of Dreams*, Λονδίνο, Toronto, Wellington, Sydney 1957, γροφμένη από τον ίδιο το διάσημο υποδηματοποιό (γενν. 1898), ως αυτοβιογραφία: βλ. επίσης του George Barry Sutton, *C. and J. Clark, 1833-1903: A History of Shoemaking in Street, Somerset*, York 1979, που πραγματεύεται την ανδική πορεία της βιομηχανίας υποδημάτων των Cyrus και James Clark στο Street της νότιας Αγγλίας, με αποτέλεσμα τη ζωηρή οικονομική ανάπτυξη του καταρχήν τυπικά αγροτικού χωριού.

10. Την πληροφορία πήρα αποδομένη στα αγγλικά από τον David Kunzle (associate professor της Ιστορίας της Τέχνης στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια, Los Angeles), *Fashion and Fetishism. A Social History of the Corset, Tightlacing and Other Forms of Body-Sculpture in the West*, Torowa, New Jersey 1982, σ. 54, σημ. 28.

11. Βλ. Pearl Binder, *Muffs and Morals*, Λονδίνο 1953, σ. 155.

12. Κωνσταντίνας Μπάδα-Τσομάκου, *Η αθηναϊκή γυναικεία φορεσιά κατά την περίοδο 1687-1834*, Ιωάννινα 1983, σ. 11 και 92 (σημ. 6).

13. Πρβλ. Lawrence Langley, *The Importance of Wearing Clothes*, Λονδίνο 1959, σ. 55· επίσης Bernard Rudofsky, *The Unfashionable Human Body*, Garden City, Νέα Υόρκη, 1971, σ. 232-236· Wilson, ά.π., σ. 138 (σημ. 5).

14. Εκτενώς αναλύει το θέμα ο William A. Rossi, *The Sex Life of the Foot and Shoe*, Λονδίνο και Henley 1977, εξετάζοντας συγκεκριμένους τύπους υποδημάτων στον ανατολικό και δυτικό κόσμο με γενική αρχή ότι η μόδα της υπόδησης είναι ποδοερωτική τέχνη («podoerotic art») και ότι «τα σχήματα, τα στιλ, οι τύποι υποδημάτων μαζί με τα διακοσμητικά τους στοιχεία, ανακαλούν ερωτικές εικόνες, το καθένα με τον τρόπο του» (σ. 19).

15. Πρβλ. J.G. Flügel, *The Psychology of Clothes*, Νέα Υόρκη 1971 (α' έκδοση 1930), σ. 28· επίσης Rossi, ά.π., σ. 105-107.

16. Πρβλ. Kunzle, ά.π., σ. 276-279: *Rise of Stiletto Heel* (στο κεφάλαιο 8: Postwar Fashion and Media Exploitation of Fetishism).

17. Με την παράθεση και την ανάλυση αυτού του παραμυθιού άλλωστε αρχίζει ο θεωρητικός του κοστούμιού Bernhard Rudofsky το βιβλίο του *The Unfashionable Human Body*, ά.π., σ. 9-13. Πρβλ. ακόμη Flügel, ά.π., σ. 27· Rossi, ά.π., σ. 158-170 και Kunzle, ά.π., σ. 181-183.

18. Βλ. Howard S. Levy, *Chinese Foot Binding*, Νέα Υόρκη 1972. Πρβλ. επίσης Rossi, ά.π., σ. 34.

19. Βλ. και τη σχετική εργασία της June Swann, 'Proposed Scheme for Cataloguing Shoes', *Costume*, 11 (1977), σ. 34-37. Βλ. επίσης του John Thornton, 'A Glossary of Shoe Terms', *Costume*, ά.π., σ. 28-33.

20. Βλ. π.χ. της Elizabeth Ann Coleman, *For Heads and Toes*, Νέα Υόρκη 1974, με λεπτομερή κατάλογο και παράθεση φωτογραφιών από υποδήματα (και κεφαλοκαλύμματα) τοπικά και της μόδας από τη συλλογή του Brooklyn Museum της Νέας Υόρκης, δύος εκτέθηκαν το 1974. Βλ. επίσης τον *Catalogue of Shoe and Other Buckles in Northampton Borough Council Museum and Art Gallery* (Compiled by June Swann), 1981.

Εδώ πρέπει να αναφερθεί επίσης η κινητή έκθεση υποδημάτων (από το 1790-1979), που παρουσιάστηκε σε δέκα μεγάλα μουσεία της Βρετανίας συνοδευόμενη από το βιβλίο των Ken και Kate Baynes (επμ.), *The Shoe Show British Shoes since 1790*, Rugby, Warwickshire 1979. Το βιβλίο περιλαμβάνει δοκίμια για την ανάπτυξη της υποδηματοποιίας στη Βρετανία, συνεντεύξεις με ειδικούς μελετητές της υπόδησης, εικονογραφημένη ιστορία της υπόδησης, διερεύνηση της σύγχρονης κατάστασης, προβληματισμούς για το μέλλον.

21. Βλ. π.χ. E. Peacock, 'The conservation and restoration of some Anglo-Scandinavian leather shoes', *The Conservator*, 7 (1983), σ. 18-23.

22. Από τα πιο γνωστά μουσεία είναι το Central Museum στο Northampton της Αγγλίας· το Musée de la Chaussure στο Romans-sur-Isère της Γαλλίας· το National Museum στο Δουβλίνο της Ιρλανδίας· το Deutsches Leder und Schuhmuseum στο Offenbach-am-Main της Γερμανίας· το Nederlands Museum van Schoenen-Leder en Lederwaren στο Waalwijk της Ολλανδίας· το Bally Schuhmuseum στο Schönenwerd της Ελβετίας· το Museo della Calzatura στο Vigevano της Ιταλίας· το Museo de Calzado Antiguo στη Βαρκελώνη της Ισπανίας· το Bata Shoe Museum στο Τορόντο του Καναδά· το Brooklyn Museum στη Νέα Υόρκη των Η.Π.Α.

23. Βλ. Ιωάννας Παπαντωνίου, *Ελληνικές Φορεσιές*, 2, Ναύπλιο 1974 (πίνακας 17).

24. Βλ. σχετικά Ιωάννας Παπαντωνίου, «Συμβολή στη μελέτη της γυναικείας ελληνικής παραδοσιακής φορεσιάς», *Εθνογραφικά*, 1 (1978), σ. 46-47· της ίδιας, *Ελληνικές Φορεσιές*, Ναύπλιο 1981, σ. 10 και 12.

25. K. Φαλτάιτς, «Από το παπούτσι του Ριγολέτου στο τσαρούχι του τσολιά», *Μπουκέτο*, έτος Δ' (1927), σ. 47.

26. Πληροφ. Χρήστον Παπανικολάου.

27. Πληροφ. Νίκου Ασλάνη.

28. Βλ. Αλεξ. Χ. Μαρμόπουλον, *Ηπειρος*, τ. B', Αθήναι 1964, σ. 24.

29. Πληροφ. Νίκου Ασλάνη.

30. Βλ. Γιώργ. Π. Παπαγεωργίου, *Οικονομικές και κοινωνικές πραγματικότητες στο βιλαέτι Ιωαννίνων (τέλη 19ου - αρχές 20ού αι.)*, Ιωάννινα 1984, σ. 16.

31. Ονόματα τσαρουχάδων της εποχής που εξετάζουμε βλ. στο Παράρτημα I στο τέλος της εργασίας.

32. Βλ. Φαλτάιτς, ό.π., σ. 48. Στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τ. 23 (1937), σ. 415, λ. τσαρούχι, αναφέρονται ακόμη ως πόλεις με μεγάλη παραγωγή

τσαρουχιών η Θεσσαλονίκη, η Βέροια, οι Σέρρες και η Λάρισα. Αξιόλογη παραγωγή είχε επίσης ο Αστακός Αιτωλοακαρνανίας (βλ. Χρ. Κ. Χασάπη, Αστακός, Αθήναι 1976, σ. 13).

33. Φαλτάιτς, ό.π., σ. 47. Βλ. και στο Παράρτημα II τη φωτογραφία αρ. 32 (Τσαρούχια Σαρακατσάνας Αττικής από τη συλλογή του Μουσείου Μπενάκη).

34. Μαρμόπουλον, ό.π., τ. A', Αθήναι 1961, σ. 55 και 166.

35. Για την κατασκευή και χρήση αυτού του είδους υποδημάτων βλ. τις εργασίες στη σημ. 1 και ακόμη: Πολύδ. Παπαχριστοδόλου, «Σαράντα Εκκλησιών, Πανηγύρια κι Αγιάσματα - Εσνάφια - Γειτονία - Χαρτζηλίκι - Νείρατα - Ρακί - Κέφι», Αρχείον Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού, II (1944-45), σ. 166· Δ. Οικονομίδη, «Περί αμφίσεως», Αρχείον Πόντου, 2 (1929), σ. 19· Ελένης Κοσμετάτου, *Ιστορία της αγροτικής και αστικής ενδυμασίας στην Κεφαλονιά*, Αθήναι 1976, σ. 28· Μαρίνας Βρέλλη-Ζάχου, *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την Ένωση (1864-1910)*. Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος, Ιωάννινα 1985, σ. 111-112.

36. Πληροφ. Βασ. Σταυράκη, Μέτσοβο.

37. Πληροφ. Αλέξ. Αρλέτου. Καρφιά και πέταλα αλόγου επίσης είχαν στη σόλα οι χοντρές καθημερινές μπότες, οι τσαγγαροποδίνες, στην Κύπρο (βλ. Παπαντωνίου, *Ελληνικές φορεσιές*, 2, 1974, πίνακας 24).

38. Πληροφ. Αθαν. Θ. Βρέλλη, Βλ. και Φαλτάιτς, ό.π., σ. 47, τη φωτογραφία ζεύγους πάιδικών τσαρουχιών με φούντα και κορδόνια δίπλα σε άλλους τύπους τσαρουχιών.

39. Φαλτάιτς, ό.π., σ. 47.

40. Βλ. Νικ. Χ. Παπακώστα, *Ηπειρωτικά*, Α': Αθαμανικά, Αθήναι 1967, σ. 445 και 446· Βλ. επίσης Μαρίας Παπαδημητρίου, «Λαογραφική συλλογή από το χωριό Μικρή Γότιστα», *Λαογραφικό Αρχείο Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, Σειρά Πέμπτη, 1968-69, τ. ΣΤ(Π), σ. 349· Ευτυχίας Οικονόμου, «Λαογραφική συλλογή από το Γραμμένο», Λ.Α.Π.Ι., Σειρά Εβδόμη, 1970-74, τ. Ε'(Ο-Ρ), σ. 29· Ελένης Βαγενά-Παντούλα, «Η πωγωνήσια φορεσιά στο χωριό Γεροπλάτανος», Λ.Α.Π.Ι., 1984-85, σ. 24 (χωρίς κατάταξη οι εργασίες των φοιτητών των ετών 1984-88 δεν έχουν καταχωριθεί σε τόμους).

Πρβλ. ακόμη τις παρατηρήσεις των πληροφορητών Χρ. Παπανικολάου και Αθαν. Βρέλλη: «... με φούντα ήταν οι πιο εξελιγμένες και με τ' μύ' τ' μεγάλη ήταν οι πιο οπισθοδρομικές»· «οι γριές φόραγαν τσαρούχια με μύτες, οι νιές με φούντες». Σχετική είναι και η πληροφορία του Νίκου Ασλάνη: «Όταν είχε γίνει η ελληνοτουρκική συμφωνία, είχαμε ανταλλακτικές πολιτιστικές εκδηλώσεις. Είχε έρθει ένα τουρκικό

χαλκωμένους μαστραπάδες. Η κουβέντα γύριζε πάντα σε παλιές ιστορίες, κυνήγια, τέτοια πράματα. Άντρες σκληροί και περήφανοι, σπάνια μιλούσανε για δουλειές και συμφέροντα – δεν το καταδέχονταν. Και πολιτική δεν μιλούσανε – δεν είχανε με ποιον να τσακωθούνε, γιατί ταν όλοι τους σιφόδρα βενιζέλικοι – Ελλάδα των πέντε θαλασσών, καθώς ταιριάζει σε παλιούς καστρινούς αρχοντάδες. Ψήφιζαν πάντοτε και το βενιζέλικό υπουργήφιο δήμαρχο και τους βενιζέλικους επιτρόπους στο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Αθανασίου και τελειώνανε και μ' αυτά. Αυτάρκεια. Ηθική. Κοινωνική. Πολιτική.

»Και επαγγελματική. Κανένας δεν έφυγε απ' το επάγγελμα και κανένας ξένος δεν έμπαινε – η παράδοση του συναφιού, πούταν κι' από τα παλιότερα της πόλης, λεν οι αριθμόι, δεν είχε αλλάξει ακόμα. Μόνο που στα χρόνια που γράφω, καθώς ήταν λιγοστοί και δενόνταν όλοι με συγγένειες μεταξύ τους, είχε γίνει πια και δουλεύων συνεταιρικά σε κάθε εργαστήρι. Μαστόροι και καλφάδες γίναν ένα – ήταν όλοι τους μαστόροι πια – και νοικοκυραίοι. Αυτό μονάχα είχε αλλάξει. Όλα τάλλα μέναν όπως ήταν από τον καιρό που πρωτόγιναν αυτά τάργαστηρια. Πολύ λίγο γνοιαζόνταν αυτοί να μάθουν τί γίνεται αλλού με τα δέρματα. Ακόμα και την ψαρόκολλα – τουκάλι τη λέγανε – τη φκιάχνανε πάντα μονάχοι τους από τα ψάρια της λίμνης. Και βαφές και βαψίματα, όπως τα ξέραν, όπως τα βρήκαν. Και όλα – όπως τα ξέραν, όπως τα βρήκαν...»

Αντίθετα στο νησί της Σάμου η βυρσοδεψική αναπτυγμένη κάτω από άλλες συνθήκες εξακολούθησε να γνωρίζει ακμή και μεταπολεμικά. Βλ. Νικ. Ι. Ζαφειρίου «Η βυρσοδεψική εν Σάμῳ», Αρχείον Σάμου, 3 (1948-1954), σ. 84-89.

49. Πληρ. Νικ. Ασλάνη.
50. Πληρ. του ίδιου.
51. Πληρ. Χρ. Παπανικολάου.
52. Πληρ. Αλεξ. Αρλέτου.
53. Πληρ. Νικ. Ασλάνη.
54. Το ίδιο εργαλείο γνωστό ως *roundknife* χρησιμοποιούσαν και οι Βρετανοί υποδηματοποιοί. Βλ. The Diagram Group, *Handtools of Arts and Crafts. The Encyclopaedia of the Fine, Decorative and Applied Arts*, Λονδίνο 1981, σ. 298. Στην Ιρλανδία ήταν γνωστό ως *moor knife*. Η χρήση του είναι επίσης γνωστή και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως π.χ. Ισπανία, (βλ. Antonia Pelauzy, *Spanish Folk Crafts*, Βαρκελώνη 1978, σ. 144, εικ. 203).
55. Πληρ. Χρ. Παπανικολάου. Πρβλ. επίσης στης Wilson, δ.π., μεταξύ των σ.288-289, αναδημοσίευση ξιλογραφίας του 1568 (ανήκει στο Βρετανικό Μουσείο), του José Antúman, στην οποία αναπαριστάνεται υποδηματοποιείο του 16ου αι. Ο ένας τεχνίτης φαίνεται καθαρά δια εργάζεται έχοντας περασμένο κάτω από το πέλμα και γύρω από

το γόνατό του ένα λουρί, όπως το μπαντράλι, και ράβει με δίο βιελόνια. Επίσης βλ. στων K. και K. Baynes, δ.π., σ. 8 και 9, φωτογραφίες 'Αγγλων τεχνίτων της δεκαετίας του 1910 και του 1960 που χρησιμοποιούν το ίδιο λουρί στην εργασία τους.

56. Πληρ. Νικ. Ασλάνη.
57. Πληρ. του ίδιου.
58. Πληρ. του ίδιου.
59. Πληρ. Χρ. Παπανικολάου.
60. Πληρ. Νικ. Ασλάνη.
61. Πληρ. Χρ. Παπανικολάου.
62. Πληρ. Παν. Κρομιύδα.
63. Πληρ. Χρ. Παπανικολάου.
64. Πληρ. του ίδιου.
65. Πληρ. Αθαν. Βρέλλη.
66. Πληρ. Γεώργ. Πάικου.
67. Πρβλ.: «Το τσαρουχάδικο τότε ήκμαζε, απασχολούσε το λιγότερο πέντε, άλλοτε τέσσερις, άλλοτε εφτά. Ο Παντελής είχε επτά, ο Καπελλάρης εδώ από την Καλούτσα είχαν έξι-επτά, ο Μάργαρης απασχολούσε κι αυτός κάμποσοις» (Πληρ. Νικ. Ασλάνη). Επίσης πρβλ. τη μαρτυρία του Βασ. Σταυράκη από το Μέτσοβο: «Είχαμε και προσωπικό. Δυο-τρεις ανθρώπους, ανυλόγως πώς είχαμε παραγγελίες: όταν είχαμε παραγγελίες, παίρναμε περισσότερο προσωπικό, ένα, δύο, τρεις, τέσσερις, πέντε, για να μη δώσουμε παράταση στη δουλειά, για να συντομεύσουμε τη δουλειά».
68. Πληρ. Νικ. Ασλάνη.
69. Πληρ. Χρ. Παπανικολάου.
70. Πληρ. Νικ. Ασλάνη. Πρβλ. και του Γεώργ. Πάικου: «Η ποδιά σκέπαινε εδώ, τούτα, τα παντελόνια. Ήταν εδώ κόκκινο μπαλωμένο, άσπρο μπαλωμένο, μαύρο μπαλωμένο, σημαία αμερικανική, γιατί δεν είχαν...»
71. Πληρ. Νίκου Ασλάνη.
72. Πληρ. του ίδιου.
73. Πληρ. του ίδιου.

74. Πληρ. Γεώργ. Πάικου. Σχετική με το σκληρό αράριο είναι και η ιστορία του τσαρουχά Κουτσιάν-αγά. Την παραθέτω όπως την αφηγήθηκε ο πληρ. Χρ. Παπανικολάου: «Απ' τον πατέρα μου αυτό: κι εγώ τον θυμάμαι γέροντα πολύ. Αυτός κάθονταν πίσω απ' το Γεροντοκομείο, απάν». Ήταν δύο αδέρφια αυτοί, είχαν πολλούς καλφάδες στο μαγαζί. Και τους κρατούσαν από το πρώι νυχτέρι ώς το βράδυ, δηλαδή δεκατέσσερις ώρες το εικοστετράωρο, όχι λιγότερο, να μην πω περισσότερο... Τότε κάποιος είχε την πρωτοβουλία να πει: «Βρε, τί θα γέν' μ' αυτή τη δ'λειά; Θα δουλεύουμε τόσις ώρις; Θα τ' κάνω τώρα τ' Κουτσιάν-αγά μια δ'λιά!» Αφήνουν τότε μόνο το παιδί το μ'κρό [το τσιφάκι] να πάει στο μαγαζί. Αυτοί δεν πήγαν. Ο ένας προσποιήθηκε ότι είναι άφρωστ' η μάνα τ', τ' αλλ' νού η γυναίκα τ'... Αυτός το βιολί τ' κι το βράδ' εκείνο, παρόλο π'δε πήγαν οι υπαλλήλη, τράβηξε. Άλλα για να πάει για το σπίτι τ', θα περνούσι απ' το νεκροταφείο... Κι είχαν πάσο κάτ' χιλιόνες, η παρέα, κι έβαλαν πάν' σ' τ' χιλιόνες κιριά και τ' απόληκαν ίκι στον νικρουταφείο, κι από κει πέρναγι αυτός κι έκανι του σταυρό τ'. Τ' λέει το μικρό το πιδί: «Κύτταξε, μάστ'ρα, άλλη φορά να μη καθόμαστε ώς αυτή τ' ν' ώρα». Κι από τότι αυτός μαζεύνει, σκόλναγι γρήγορα. Δεν ήξερι ότι ήταν οι χιλιόνις, είπε ότι ήταν τα τζίνια που τάλιγαν τότι, τα φαντάσματα».

75. Πληρ. Βασ. Σταυράκη.

76. Πληρ. Γεώργ. Πάικου.

77. Βλ. και την εργασία του Γιώργου Παπαγεωργίου, *Η μαθητεία στα επαγγέλματα (1905-20ός αι.)*, Αθήνα 1986.

78. Πληρ. Γεώργ. Πάικου.

79. Τα καλοκαίρια εξάλλου πολλοί γονείς έστελναν τα παιδιά τους, σχολικής ηλικίας, στα τσαρουχάδικα φίλων ή συγγενών τους, για να απασχολούνται και να έχουν και το «χαρτέλικυ» τους: «Ένας φίλος μου είχι ένα μπάρμπατα τσαρουχά που ίχι τέσσερις-πέντε υπαλλήλους. Μα και μεγάλο τσαρουχάδικο. Και πήγαινα το καλοκαίρι και μέναν σι γονείς μου ήσυχοι. Γιατί στον πατέρα μ' το καλοκαίρι μπορούσα να το σκάσω, εκεί δε...» (Πληρ. Χρήστου Παπανικολάου).

80. Πληρ. Νικ. Ασλάνη και Γεώργ. Πάικου.

81. Πληρ. Αλέξ. Αρλέτου.

82. Πληρ. Νίκου Ασλάνη.

83. Πληρ. του ίδιου.

84. Πληρ. του ίδιου.

85. Πληρ. του ίδιου.

86. Πληρ. του ίδιου.

87. Πληρ. Γεώργ. Πάικου.

88. Πληρ. Νικ. Ασλάνη.

89. Βλ. σχετικά στο Βιβλίον Ανεγνωρισμένων Σωματείων τις καταχωρίσεις υπ' αριθμ. 70/1921, 196/1929, 224/1931 και 504/1937 για τους μάστορες τσαρουχάδες (ή σανδαλοποιούς) και τις υπ' αριθ. 50/1919 και 462/1936 για τους υπαλλήλους τσαρουχάδες.

90. Πληρ. Βασ. Σταυράκη.

91. Πληρ. Νικ. Ασλάνη.

92. Πληρ. Χρ. Παπανικολάου.

93. Βλ. Μαμμόπουλου, ο.π., Β', σ. 241.

94. Πληρ. Βασ. Σταυράκη.

95. Πληρ. Παν. Κρομμύδα.

96. Πληρ. Νικ. Ασλάνη.

97. Πρβλ. και Παπαγεωργίου, *Οικονομικές και κοινωνικές πραγματικότητες στο βιλαέτι Ιωαννίνων*, ο.π., σ. 15 κ.ε., όπου διερευνώνται τα αίτια της παρακμής των ηπειρωτικών συντεχνιών.

98. Νικολάου Θ. Υφαντή, *Ο πωγωνίσιος γάμος*, Αθήναι 1972, σ. 125.

99. Πρβλ. «Προ του πολέμου δεν υπήρχαν εργοστάσια. Από τον πόλεμο και δώθε άρχισαν τα εργοστάσια και σηκώσαμε τα χέρια επάνω. Έρχεται ο Αβέρωφ εδώ και μου λέει: “Τι κάνεις, Βασιλάκη;” Τί να κάνω; “Πώς πάει η δουλειά;” Αφού μηχανοποιήθηκε η δουλειά, τί με ρωτάς; ‘Ετσι δεν είναι; Όταν μηχανοποιείται μια δουλειά, τα χέρια πάνε... πάνε...» (Βασ. Σταυράκης).

100. Βλ. ακόμα στην εφ. Πανηπειρωτική, χρόνος 8ος (Αθήνα, Αύγουστος 1985), αρ. φ. 90, σ. 10, διαφήμιση Βιοτεχνίας (ιδιοκτησίας Κώστα Θάνου και Σία, Α' κατ/μα: Πλατεία Μοναστηράκι 7, Β' κατ/μα: Πανδρόσου 66, Μοναστηράκι), που διαθέτει σύμφωνα με το κείμενο: «Φουστανέλα και τσαρούχι. Πλούσια συλλογή σε όλα τα ελληνικά κοστούμια και σε όλα τα μεγέθη για μικρούς και μεγάλους» με επέκτασή της «και στο χωριό Αμμότοπο Άρτης Θέση Πουρναριά».

101. Πληρ. Βασ. Σταυράκης.

102. Πρβλ. και Φιλιππίδη, ο.π., σ. 58-65, όπου ο συγγραφέας εκθέτει τις απόψεις του για την παρακμή της παραδοσιακής υποδηματοποιίας στην Κάρπαθο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

α) Ελληνική

- ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ, Α.Ν., *Περί αμφιέσως*, Ανατύπωσης εκ της Ημερησίας, Εν Αθήναις 1906.
ΒΡΕΛΛΗ-ΖΑΧΟΥ, Μαρίνα, *Η ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την Ένωση, 1864-1910*. Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος, Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1985.
ΖΑΦΕΙΡΙΟΥ, Νικ. Ι., «Η βυρσοδειγκή εν Σάμῳ», *Αρχείον Σάμου*, 3 (1948-1954), σ. 84-89.
ΚΟΣΜΕΤΑΤΟΥ, Ελένη, *Ιστορία της αγροτικής και αστικής ενδυμασίας στην Κεφαλονιά*, Κορηαλένεο Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο Κεφαλονιάς, Αθήνα 1976.
ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ, Δημ., *Πώς υφαίνουν και ντύνονται οι Αιτωλοί*, Αθήναι 1927.
ΜΑΜΜΟΠΟΥΛΟΣ, Άλεξ. Χ., *Η περιφρέσκη γυναικεία φορεσιά*, Αθήνα 1961, τόμος Β', Αθήνα 1964.
ΜΕΡΑΚΗΣ, Μ.Γ., *Η σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία (1945-1970)*, ΙΙ: *Πεζογραφία*, Μελέτες, 5, Εκδόσεις Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη, χ.χ.
ΜΠΑΔΑ-ΤΣΟΜΟΚΟΥ, Κωνσταντίνα, *Η αθηναϊκή γυναικεία φορεσιά κατά την περίοδο 1687-1834*, Ενδυματολογική μελέτη, Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 1983.
ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Δ., «Περί αμφιέσως», *Αρχείον Πόντου*, 2 (1929), σ. 3-48.
ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Γιώργος, *Οικονομικές και κοινωνικές προγραμματικότητες στο Βιλαέτι Ιωαννίνων (τέλη 19ου - αρχές 20ύ π.Χ.)*, Φιλοσοφική Σχολή Παν/μίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1984.
—, *Η μαθητεία στα επαγγέλματα (16ος-20ός π.Χ.)*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 3, Αθήνα 1986.
ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ, Ιωάννα, *Ελληνικές φορεσιές*, 2, Ναύπλιο 1974.
—, *Συμβολή στη μελέτη της γυναικείας ελληνικής παραδοσιακής φορεσιάς*, *Εθνογραφικά*, 1 (1978), σ. 5-92.
—, *Ελληνικές φορεσιές*, Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, Ναύπλιο 1981.
ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Πολύδ., «Σαράντα Εκκλησιών Πανηγύρια κι Αγιάσματα - Εσνάφια - Γειτονία - Χαρτζηλικι - Νείρατα - Ρακι- Κέφια», *Αρχείον Θρακικού Λαογραφικού Γλωσσικού Θησαυρού*, 11 (1944-45), σ. 163-179.
ΠΑΣΠΑΤΗΣ, Α.Γ., «Βραχεία σημειώσεις περί υποδημάτων», *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, 2 (1885), σ. 325-329.
ΣΤΑΛΙΔΗΣ, Κ., *Οι συντεχνίες και τα επαγγέλματα στην Έδεσσα την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, Έδεσσα 1974.
ΥΦΑΝΤΗΣ, Νικόλαος, *Ο πωγωνήσιος γάμος*, Λαογραφικές συλλογές Ν. Ζωΐδη, Αθήναι 1972.
ΦΑΛΤΑΪΤΣ, Κ., «Από το παπούτσι του Ριγολέτου στα τσαρούχι του τσολιά», *Μπουκέτο*, έτος Δ' (1927), σ. 47-48.
ΦΙΛΙΠΠΑΗΣ, Δημ., «Η υποδηματοποιία της Ολύμπου στην Κάρπαθο», *Λαογραφία*, 28 (1972), σ. 39-65.
ΧΑΣΑΠΗΣ, Χρ. Κ., *Αστακός*, Αθήναι 1976.
ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ, Αγγελική, *Ελληνικά Ενδύματα*, Πίνακες Νικ. Σπέρλιγκ, τόμος 1, Αθήναι 1948.

β) Ξένη

- BAYNES, Ken and Kate (επμ.), *The Shoe Show, British Shoes since 1790*, Crafts Council, Printed in Great Britain by Jolly and Barber Rugby, Warwickshire 1979.
BINDER, Pearl, *Muffs and Morals*, George G. Harrap, Λονδίνο 1953.
BROOKE, Iris, *Footwear. A Short History of European and American Shoes*, Pitman Publishing, Λονδίνο 1972.
CATALOGUE OF SHOE AND OTHER BUCKLES IN NORTHAMPTON BOROUGH COUNCIL MUSEUM AND ART GALLERY (Compiled by June Swann), 1981.
COLEMAN, Elizabeth, *For Heads and Toes*, The Brooklyn Museum, Νέα Υόρκη 1974.
FERRAGAMO, Salvatore, *Shoemaker of Dreams*, George G. Harrap, Λονδίνο, Willington, Sydney 1957.
FLÜGEL, J. G., *The Psychology of Clothes*, International University Press, Νέα Υόρκη 1971 (α΄ έκδοση 1930).
GOLDING, F.Y. (επμ.), *Boots and Shoes. Their making, Manufacturing and Selling*, τόμοι 1-8, The New Era Publishing, Λονδίνο x.x.
GRAENMAN-VAN WAATERINGE, W. και VELT, L.M., «Schuhmode im spaten Mittelalter. Funde und Abbildungen», *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters*, 3 (1975), σ. 95-119.
GREW, Francis, και NEERGAARD, Margrete, *Shoes and Pattens. Medieval Finds of Excavations in London*: 2, Illustration by Susan Mitford, Museum of London, Λονδίνο: Her Majesty's Office, 1988.
KUNZLE, David, *Fashion and Fetishism. A Social History of the Corset. Tightlacing and Other Forms of Body Sculpture in the West*, Rowman and Littlefield, Totowa, New Jersey, 1982.
LACROIX Paul, *Histoire de la chaussure*, Delahays, Παρίσι 1862.
LANGLER, Lawrence, *The Importance of Wearing Clothes*, Εισαγωγή James Laver, Constable, Λονδίνο 1959.
LEVY, Howard, S., *Chinese Foot Binding*, Bell Publishing, Νέα Υόρκη 1972.
NEERGAARD de, Margrete, «Children's Shoes in the Thirteenth to the Sixteenth Centuries», *Costume, The Journal of the Costume Society*, 19 (1985), σ. 14-21.
PEACOCK, E., «The conservation and restoration of some Anglo-Scandinavian leather shoes», *The Conservator*, 7 (1983), σ. 18-23.
PELAUZY, Antonia, *Spanish Folk Crafts*, Photographer E. Catala Roca, Editorial Blume, Βαρκελώνη 1978.
PROBERT, Christina, *Shoes in Vogue since 1910*, Thames and Hudson, Λονδίνο 1981.
ROSSI, William, A., *The Sex Life of the Foot and Shoe*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο και Henley 1977.
RUDOFSKI, Bernard, *The Unfashionable Human Body*, Doubleday, Garden City, Νέα Υόρκη 1971.
SULSER, Wilhelm, *A Brief History of the Shoe*, Bally Schuhmuseum, 1958.
SUTTON, George Barry, C. and J. Clark, *1833-1903: A History of Shoemaking in Street, Somerset*, William Sessions, York 1979.
SWAN, June, *History of Shoe Fashions*. Published by the Museums and Art Gallery (Curator W.N. Terry) of the Northampton Borough Council's Leisure and Recreation Department, 1975.

- , «Proposed Scheme for Cataloguing Shoes», *Costume* 11 (1977), σ. 34-37.
- , *Shoes* (The Costume Accessories Series. General Editor: Dr. Aileen Ribeiro), B.T. Batsford, Αονδίνο 1982.
- , «Theatrical Footwear in Northampton Museum», *Theatreophile*, 1:3 (1984), σ. 53-56.
- , «Folk Dress and Fashion Shoes: Borrowings and Survivals», *Εθνογραφικά*, 4-5 (1983-85), σ. 11-14.
- , *Shoe Making*, Shire Publications 1986.
- THE DIAGRAM GROUP (Managing Editor: Ruth Midgley, Editor: Gail Lawther, Copy Editor: Maureen Cartwright), *Handtools of Arts and Crafts. The Encyclopaedia of the Fine Decorative and Applied Arts*, Harrap, Αονδίνο 1981.
- THE SHOE AND LEATHER TRADES, *Buyers, Register and Brands Directory*, Published by the Shoe and Leather News, Spencer House, South Place, Αονδίνο 1951.
- THORNTON, J.H., SWANN J.M., SWALLOW, A.W., RECTOR, W.K., METCALFE, A.C., και LONGMORE, R.B., *Excavated Shoes to 1600* (Transactions 12, Museum Assistants Group, 1973).
- THORNTON, John, «A Glossary of Shoe Terms», *Costume*, 11 (1977), σ. 28-33.
- VIGEON, Evelyn, «Clogs or Wooden Soled Shoes», *Costume* 11 (1977), σ. 1-27.
- WATERER, John, *Leather in Life, Art and Industry*, with forewords by Sir Charles Tennyson and George W. O'Dey, Faber and Faber, Αονδίνο MCMXLVI.
- WEBER, Paul, *L'histoire de la chaussure*, A.T. Verlag, Περίστη 1980.
- WILSON, Eunice, *A History of Shoe Fashions*, With shoe drawings by the author, *Costume Drawings* by Jay Lloyd, Sir Isaac Pitman and Sons, Αονδίνο 1969.
- WILCOX, R. Turner, *The Mode in Footwear*, Charles Scribner's Sons, Νέα Υόρκη 1948.
- WRIGHT, Thomas, *The Romance of the Shoe: The History of Shoemaking in All Ages and Especially in England and Scotland*. With 146 illustrations. C.J. Farncombe and Sons, Inc., Αονδίνο 1922.

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΦΟΙΤΗΤΩΝ
ΑΠΟ ΤΟ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
(Λ.Α.Π.Ι.)

1. Βαγενά-Παντούλα Ελένη, «Η πογωνήστα φορεσιά στο χωρίο Γεροπλάτανος», *Λ.Α.Π.Ι.* 1984-85, σ. 1-93 (χωρίς κατάταξη).
2. Οικονόμου Ευτυχία, «Λαογραφική συλλογή από το Γραμμένο», *Λ.Α.Π.Ι.* Σειρά Εβδόμη, 1970-74, τ. Ε' (Ο-Π), σ. 25-49.
3. Παπαδημητρίου Μαρία, «Λαογραφική Συλλογή από το χωρίο Μικρή Γότιστα», *Λ.Α.Π.Ι.* Σειρά Πέμπτη, 1968-69, τ. ΣΤ' (Π), σ. 345-360.

**"TSAROUCHIA" AND "TSAROUCHADES" IN EPIRUS:
A CONTRIBUTION
TO THE STUDY OF FOLK SHOES.**

BY
MARINA VRELLI-ZACHOU, Ph.D.

LECTURER
UNIVERSITY OF IOANNINA
DEPARTMENT OF HISTORY AND ARCHAEOLOGY
P.O.B. 1186, GR-45110 IOANNINA, GREECE

ABSTRACT

This study presents the work of the «tsarouchades», the shoemakers who made shoes known as «tsarouchia» in Epirus (North Western Greece), and especially in the town of Ioannina before the Second World War.

The material for this study, collected between 1980 and 1988, is based on interviews with elderly «tsarouchades».

Ioannina was one of the centres of manufacture of «tsarouchia», with approximately 150 workshops in the late 19th century; the number of the shops had declined to 80 in 1927, 60 in 1936 and 19 in 1941.

There also were «tsarouchia» workshops in the towns and many villages of Epirus; some of the craftsmen there only repaired old «tsarouchia». Many other well known workshops existed in other towns of Greece, such as Agrinio, Amphilichia, Thebes, Karpenissi, Lamia, Levadia, Messolongi, Trikala, Tyrnavos, Tripolis and Athens.

«Tsarouchia» were of two kinds: a) those with upturned toe and b) those with a woollen or silk pom-pom at the front. The latter were further distinguished by having either 1) stitched or 2) nailed soles.

«Tsarouchia» were made of leather, sewn with different thread, and nails. The woollen pom-poms were made by women in the villages.

Traditionally handmade tools were always used.

The making of «tsarouchia» was a difficult and time-consuming task and the craftsmen were highly skilled and experienced.

A description of the workshops and the apprenticeship requirements for young workers («tsirakia») is given. The relationships between these young apprentices and older

workers and shop-owners, their financial status and arrangements, as well as the various relations with each other and their dealings with customers are also described.

The final decline of the old tradition of «tsarouchades» came after the Second World War. At that time modern shoes began to be manufactured in Athens and these were imported by shoe shops in Ioannina and the other towns of Epirus. Craftsmen in Ioannina also began making modern shoes, because people preferred to wear them.

A catalogue of the «tsarouchades» who worked in Ioannina and other towns and villages in the '20s, '30s and '40s is appended.

Pictures and illustrations of old «tsarouchades», tools, traditional and contemporary «tsarouchia» are included.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΤΣΑΡΟΥΧΑΔΩΝ
ΗΠΕΙΡΟΥ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ
ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΤΣΑΡΟΥΧΑΔΩΝ
ΑΠΟ ΤΑ ΓΕΝΙΚΑ ΜΗΤΡΩΑ ΤΟΥ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟΥ
ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΟΥ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΡΙΟΥ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1927, 1933, 1936, 1941.

ΕΤΟΣ: 1927 ΓΙΑΝΝΕΝΑ

A/A	Όνοματεπώνυμο	Δ/νση Καταστήματος
1.	Αγγελίδης Περικλής	Αβέρωφ 114
2.	Αποστολίδης Νικόλαος	Ανεξαρτησίας 149
3.	Βαζάκας Μιχαήλ	Κιτσαντώνη* 12
4.	Βαζάκας Φώτιος	Ανεξαρτησίας 188
5.	Βαλατάσσης Κωνσταντίνος	Ανεξαρτησίας 278
6.	Βλάχος Ευθύμιος	Τσιριγώτη 25
7.	Βλάχος Νικόλαος	Ανεξαρτησίας 173
8.	Βλάχος Παντελής	Μητροπόλεως 6
9.	Γαρούφης Γεώργιος	Ανεξαρτησίας 193
10.	Γκαΐντες Νικόλαος	Ανεξαρτησίας 405
11.	Γκλίναβος Κωνσταντίνος	Ανεξαρτησίας**
12.	Γκλίναβος Σπύρος	Ανεξαρτησίας
13.	Γκλίναβος Στέφανος	Ανεξαρτησίας
14.	Γκόλφας Ιωάννης	Ανεξαρτησίας
15.	Γκόλφας Παναγώτης	Ανεξαρτησίας 180
16.	Γκούτζης Κωνσταντίνος	Ανεξαρτησίας 191
17.	Δήμος Δημήτριος	Κάνιγγος 34
18.	Δεμίρης Δημήτριος	Κάνιγγος 11
19.	Δραμεσίτης Αναστάσιος	Ανεξαρτησίας 193
20.	Δραμεσίτης Γεώργιος	Αβέρωφ 116
21.	Ζαραβέλας Βασίλειος	Ανεξαρτησίας 164
22.	Ζούκατος Τάκης	Αβέρωφ 70
23.	Καλαντής Σπύρος	ΚΑ' Φεβρουαρίου 62
24.	Καπελιάρης Ευάγγελος	Αβέρωφ 108
		ΚΑ' Φεβρουαρίου 45

* Η οδός αναγράφεται ως Κιτσαντώνη, ενώ το σωστό είναι Κατσαντώνη.

** Παραλείπονται οι αριθμοί των καταστημάτων, όταν δεν αναφέρονται στα Γενικά Μητρώα του Επιμελητηρίου.

25.	Κατσάνος Δημήτριος	Τσούκας 7
26.	Κλωστάς Νικόλαος	Ανεξαρτησίας 238
27.	Κονοσκούβαρος Κωνσταντίνος	Τσούκας 4
28.	Κουντουράς Χριστόδουλος	Αβέρωφ 58
29.	Κορτζής Χρήστος	ΚΑ' Φεβρουαρίου 58
30.	Κύργιος Χρήστος	Ανεξαρτησίας 246
31.	Μακρής Αθανάσιος	Ανεξαρτησίας 295
32.	Μάργαρης Ιωάννης	ΚΑ' Φεβρουαρίου
33.	Μάργαρης Φώτιος	ΚΑ' Φεβρουαρίου
34.	Μπακόλας Γρηγόριος	ΚΑ' Φεβρουαρίου 31
35.	Μπακόλας Σπύρος	ΚΑ' Φεβρουαρίου 96
36.	Μπάλας Χριστόδουλος	Ανεξαρτησίας 250
37.	Μπαμπασίκας Στέφανος	ΚΑ' Φεβρουαρίου 41
38.	Μπάμπος Κωνσταντίνος	Ανεξαρτησίας 120
39.	Μπασογιάννης Θωμάς	Ανεξαρτησίας 97
40.	Μπολονέζος Κωνσταντίνος	Μόκου 30
41.	Νέστορας Ιωάννης	Ανεξαρτησίας 117
42.	Οικονόμου Γεώργιος	Ζάππα 2
43.	Παλούκας Πέτρος	Κιτσαντώνη 16
44.	Παπανικολάου Αριστείδης	Μπιζανίου 31
45.	Ρακόπουλος Κωνσταντίνος	Ανεξαρτησίας 173
46.	Ρακόπουλος Στέφανος	Ανεξαρτησίας 202
47.	Σακκάς Νικόλαος	ΚΑ' Φεβρουαρίου 66
48.	Σακκάς Σταμάτιος	ΚΑ' Φεβρουαρίου 89
49.	Σάρρας Αναστάσιος	Μητροπόλεως 4
50.	Σιάντος Δημήτριος	Ανεξαρτησίας 210
51.	Σιούλης Γεώργιος	Μητροπόλεως 8
52.	Σορόκας Θεόδωρος	Ανεξαρτησίας 105
53.	Σταμπουλντάς Σωτήριος	Ανεξαρτησίας 303
54.	Σταμπουλντάς Χρήστος	Ανεξαρτησίας 213
55.	Ταχτάκης Θεόδωρος	Ανεξαρτησίας 259
56.	Τινεχτής Θεοδόσιος	Ανεξαρτησίας 245
57.	Τόζιος Βασίλειος	Ανεξαρτησίας 211
58.	Τρικαλινός*	Αβέρωφ 161
59.	Τσίκας Ιωάννης	Ανεξαρτησίας 318
60.	Τσίκος Χαρίλαος	ΚΑ' Φεβρουαρίου 93
61.	Τσίτης Πέτρος	Ανεξαρτησίας 267
62.	Φρίγκας Κωνσταντίνος	Ανεξαρτησίας 113

* Δεν αναφέρεται το όνομά του.

63.	Φώτος Αναστάσιος	Ανεξαρτησίας 128	6.	Βαλατάσης Κωνσταντίνος	Ανεξαρτησίας 278
64.	Χαλάτσης Φίλιππος	Ανεξαρτησίας 111	7.	Βλάχος Ευθύμιος	Τσιριγώτη 25
65.	Χαρίσης Απόστολος	ΚΑ' Φεβρουαρίου 85	8.	Βλάχος Νικόλαος	Ανεξαρτησίας 178
66.	Χατζής Χρήστος	Τσούκας 11	9.	Βλάχος Παντελής	Μητροπόλεως 6
67.	Χόδινας Πέτρος	Κιτσαντώνη 21	10.	Γκαϊντές Νικόλαος	Ανεξαρτησίας 405
68.	Χουλιαράς Νικόλαος	Ανεξαρτησίας 229	11.	Γκλίναβος Γεώργιος Στ.	Αβέρωφ 99
69.	Χουλιαρης Παναγιώτης	Αβέρωφ 62	12.	Γκλίναβος*	Ανεξαρτησίας 99
Υπό την ιδιότητα «τσαρουχοποιοί», αλλά με την επιμέρους διάκριση «επιδιορθωτές τσαρουχιών», αναφέρονται οι:					
70.	Αγγέλης Μιχαήλ	ΚΑ' Φεβρουαρίου	13.	Γκόλφας Ιωάννης	Ανεξαρτησίας 125
71.	Ζήκας Χαράλαμπος	Πλατεία Γεωργίου Σταύρου	14.	Γκόλφας Παναγιώτης	Ανεξαρτησίας 191
72.	Παλούκας Νικόλαος	Πλατεία Γεωργίου Σταύρου	15.	Γκορτζής Χρήστος Ι.	ΚΑ' Φεβρουαρίου 58
Μόνο με την ιδιότητα «επιδιορθωτής σανδάλων» οι:					
73.	Αμιτζόγλου Παντελής	ΚΑ' Φεβρουαρίου	16.	Γκουάζης Κωνσταντίνος	Κάνιγγος 34
74.	Λάιος Ιωάννης	Τσιριγώτη 44	17.	Δήμος Δημήτριος	Κάνιγγος 10
75.	Λεβέντης Ιωάννης	Τσιριγώτη 48	18.	Δεμίρης Δημήτριος	Ανεξαρτησίας 123
Επίσης ως «τσαρουχοποιοί - σανδαλοποιοί»* οι:					
76.	Κουκούλης Γεώργιος	ΚΑ' Φεβρουαρίου	19.	Δραμεσίτης Αναστάσιος	Αβέρωφ 116
77.	Κοσμάς Δημήτριος	Αετορράχης	20.	Δραμεσίτης Γεώργιος Δ.	Ανεξαρτησίας 164
78.	Κοσμάς Στέφανος	Ανεξαρτησίας 129	21.	Ζαραβέλας Βασίλειος	Αβέρωφ 70
79.	Μπαργιάννης Δημήτριος	ΚΑ' Φεβρουαρίου 76	22.	Ζαραβέλας Βασίλειος	ΚΑ' Φεβρουαρίου 72
80.	Στεργίου Δημήτριος	ΚΑ' Φεβρουαρίου 73	23.	Ζήκας Βασίλειος	Κατσαντώνη 14
ΕΤΟΣ: 1933 ΓΙΑΝΝΕΝΑ					
A/A	Ονοματεπώνυμο	Δ/νση Καταστήματος	24.	Ζήκας Ιωάννης	Αβέρωφ
1.	Αγγέλης Ιωάννης	Αβέρωφ	25.	Ζούκατος Τάκης	ΚΑ' Φεβρουαρίου 62
2.	Αμιτζόγλου Παντελής	ΚΑ' Φεβρουαρίου	26.	Κανδύλης Θεόδωρος	Σάζου Κυπρίου
3.	Αποστολιδής Νικόλαος	Ανεξαρτησίας 149	27.	Καπελιάρης Ευάγγελος	ΚΑ' Φεβρουαρίου 45
4.	Βάζακας Μιχαήλ	Κιτσαντώνη 12	28.	Καππάς Βασίλειος Αθ.	Ζάππα 2
5.	Βαζάκας Φώτιος	Ανεξαρτησίας 188	29.	Κατσάνος Δημήτριος	Τσούκας 7
<hr/>					
* Κατά τον Φαλετάτη, δ.π., σ. 47, οι σανδαλοποιοί (αλλιώς «παπουτσήδες» ή «κοντουράδες») έκαναν έτοιμα παπούτσια και παντόφλες, και αποτέλεσαν τη συνέχεια των τσαρουχάδων· ενώ οι τσαγκάρηδες έκαναν παπούτσια επί παραγγελία.					
<hr/>					
* Το όνομα δεν διακρίνεται καθαρά στον χειρόγραφο κατάλογο του Επιμελητηρίου.					

45.	Μπαλτσίνας Αθανάσιος	ΚΑ' Φεβρουαρίου 165
46.	Μπαμπασίκας Στέφανος	ΚΑ' Φεβρουαρίου 41
47.	Μπάμπος Κωνσταντίνος	Ανεξαρτησίας 120
48.	Μπαργιάννης Δημήτριος	ΚΑ' Φεβρουαρίου 76
49.	Μπασογιάννης Θωμάς	Ανεξαρτησίας 97
50.	Μπολονέζος Κών/ντίνος	Μόκου 30
51.	Νέστορας Ιωάννης	Ανεξαρτησίας 117
52.	Οικονόμου Γεώργιος	Ζάππα 2
53.	Οικονόμου Γεώργιος	Καλλάρη 7
54.	Οικονόμου Μαργύ	Ανεξαρτησίας 133
55.	Πάικος Κών/ντίνος	Αβέρωφ 71
56.	Παλούκας Πέτρος	Κιτσαντώνη 16
57.	Παπαγιάννης Αναστάσιος	Μπιζανίου 31
58.	Παπανικολάου Αριστείδης	Ανεξαρτησίας 173
59.	Ρακόπουλος Κωνσταντίνος	Ανεξαρτησίας 202
60.	Ρακόπουλος Στέφανος	ΚΑ' Φεβρουαρίου 39
61.	Σακαμπήκας Κωνσταντίνος	Σακκάς Κωνσταντίνος
62.	Σακκάς Κωνσταντίνος	Σακκάς Μιχαήλ
63.	Σακκάς Νικόλαιος	ΚΑ' Φεβρουαρίου
64.	Σακκάς Σταμάτιος	ΚΑ' Φεβρουαρίου 89
65.	Σάρρας Αναστάσιος	Μητροπόλεως 4
66.	Σιάντος Δημήτριος	Ανεξαρτησίας 210
67.	Σούλης Γεώργιος	Μητροπόλεως 8
68.	Σπύρου Αναστάσιος	Σάζου Κυπρίου 12
69.	Σταμπούλτας Σωτήριος	Ανεξαρτησίας 304
70.	Σταμπούλτας Χρήστος	Ανεξαρτησίας 213
71.	Σταύρου Γεώργιος	Αβέρωφ
72.	Σταύρου Ιωάννης	ΚΑ' Φεβρουαρίου
73.	Στεγης Γεώργιος	Αβέρωφ
74.	Τακτάκης Θεοχάρης	Ανεξαρτησίας 259
75.	Τινεχτής Θεοδόσιος	Ανεξαρτησίας 245
76.	Τόζιος Βασίλειος	Ανεξαρτησίας 211
77.	Τρικαλινός Γεώργιος	Αβέρωφ 161
78.	Τσέλης Σωτήριος	Ανεξαρτησίας 326
79.	Τσίκας Ιωάννης	Ανεξαρτησίας 318
80.	Τσίπης Αλκιβιάδης	Ανεξαρτησίας 273
81.	Τώρζης Κωνσταντίνος	Κιτσαντώνη 28
82.	Φράττης Ιωάννης	Ανεξαρτησίας 113
83.	Φρίγκας Κωνσταντίνος	Ανεξαρτησίας 128

86.	Χαλάτσης Φίλιππος	Ανεξαρτησίας 111
87.	Χατζής Χρήστος	Τσούκας 11
88.	Χόινας Πέτρος	Κιτσαντώνη 21
89.	Χουλιαράς Νικόλαος	Ανεξαρτησίας 229
90.	Χούλιαρης Παναγιώτης	Αβέρωφ 62

ΕΤΟΣ: 1936 ΓΙΑΝΝΕΝΑ

A/A	Ονοματεπώνυμο	Δ/νση Καταστήματος
1.	Αγγέλης Ιωάννης Γ.	Αβέρωφ*
2.	Αποστολίδης Νικόλαιος	Ανεξαρτησίας
3.	Βαζάκας Μιχαήλ Λ.	Κιτσαντώνη
4.	Βαζάκας Φώτιος Θ.	Αβέρωφ
5.	Βακόλας Σπυρίδων Μ.	ΚΑ' Φεβρουαρίου
6.	Βαλατέτσης Κών/νος	Ανεξαρτησίας
7.	Βλάχος Νικόλαος Χρ.	Ανεξαρτησίας
8.	Βλάχος Παντελής	Ανεξαρτησίας
9.	Γαρούφης Γεώργιος Χαρ.	Ανεξαρτησίας
10.	Γιαμπρακάς Κωνστ. Στεφ.	Τσούκας
11.	Γκαΐντες Νικόλαος Κ.	Ανεξαρτησίας
12.	Δεμίρης Δημήτριος Μ.	Ανεξαρτησίας
13.	Δήμου Απόστολος	Παλαιολόγου
14.	Δήμος Δημήτριος	Κάνιγγος
15.	Δρωμεσίτης Αναστάσιος	Αβέρωφ
16.	Ζήκας Βασίλειος Κ.	Κιτσαντώνη
17.	Ζήκας Ιωάννης Κ.	Κιτσαντώνη
18.	Καζιάνης Νικόλαιος Σπ.	Ανεξαρτησίας
19.	Κανδύλης Θεόδωρος	Σιάου Κυπρίου
20.	Καπελιάρης Ευάγγελος	ΚΑ' Φεβρουαρίου
21.	Καππάς Βασίλειος Αθ.	Ζάππα
22.	Κουντουράς Χρήστος	Αβέρωφ
23.	Κρομμύδας Παναγιώτης	Ανεξαρτησίας
24.	Λάμπρος Κωνσταντίνος	Κιτσαντώνη
25.	Λέττας Μιχαήλ Ηλ.	Ανεξαρτησίας
26.	Μακρής Αθανάσιος	Ανεξαρτησίας
27.	Μέργαρης Ιωάννης	ΚΑ' Φεβρουαρίου
28.	Μπαλτζάνης Ευάγ. Κ.	Τσούκας
29.	Μπαλτζάνης Αθαν. Κ.	ΚΑ' Φεβρουαρίου

* Οι αριθμοί των καταστημάτων δεν αναγράφονται στον κατάλογο.

30.	Μπαργιάννης Δημήτριος Μ.	ΚΑ' Φεβρουαρίου	3.	Βλάχος Παντελής
31.	Μπασογιάννης Θωμάς	Ανεξαρτησίας	4.	Δήμος Δημήτριος
32.	Μπολονέζος Κών/νος Σ.	Κούγκιου	5.	Ζήκας Βασίλειος
33.	Νέστορας Ιωάννης Κ.	Ανεξαρτησίας	6.	Καππάς Βασίλειος
34.	Πάνικος Κωνσταντίνος Σ.	Αβέρωφ	7.	Κρομμύδας Παναγιώτης
35.	Πολάσκας Ευάγγελος Ν.	Φιλίτου	8.	Λάμπρος Κωνσταντίνος
36.	Παπαβασιλείου Χρήστος	ΚΑ' Φεβρουαρίου	9.	Μακρής Αθανάσιος
37.	Παπαγιάννης Αλκιβιάδης Γ.	Ανεξαρτησίας	10.	Πάνικος Κωνσταντίνος
38.	Παππάς Κωνσταντίνος Κ.	ΚΑ' Φεβρουαρίου	11.	Παπαγιάννης Αλκιβιάδης
39.	Ρακόπουλος Κών/ντίνος Β.	Ανεξαρτησίας	12.	Ρακόπουλος Στέφανος
40.	Ρακόπουλος Στέφανος Β.	Ανεξαρτησίας	13.	Σιάφας Δημήτριος
41.	Σακκάς Ηρακλής Ν.	ΚΑ' Φεβρουαρίου	14.	Τακτάκης Θεοχάρης
42.	Σακκάς Σταμ. Χαρ.	ΚΑ' Φεβρουαρίου	15.	Τερζής Κωνσταντίνος
43.	Σιάφος Δημήτριος	Αβέρωφ	16.	Τζέλλης Σωτήριος
44.	Σκάρρας Αναστάσης Κ.	Αβέρωφ	17.	Φράτας Ιωάννης
45.	Σούλτης Γεώργιος Χρ.	Ανεξαρτησίας	18.	Φώτος Αναστάσιος
46.	Σταμπούλτας Δημήτριος Χρ.	Ανεξαρτησίας	19.	Χόινας Πέτρος
47.	Σταύρου Ιωάννης Π.	ΚΑ' Φεβρουαρίου		
48.	Τακτάκης Θεοχάρης Ι.	Ανεξαρτησίας		
49.	Τενεγτσής Θεοχάρης Αθ.	Ανεξαρτησίας		
50.	Τερζής Κών/νος Δ.	Αβέρωφ		
51.	Τερζής ή Παλάσκας Πέτρος	Κιτσαντώνη		
52.	Τόζιος Βασίλειος	Ανεξαρτησίας	A/A	Ονοματεπώνυμο
53.	Τσεκούρας Αναστ.	ΚΑ' Φεβρουαρίου	1.	Γούλας Γεώργιος
54.	Τσέλης Σπυρ. Β.	Ανεξαρτησίας	2.	Μάυρας Ιωάννης
55.	Τσίπης Αλκιβιάδης Π.	Ανεξαρτησίας	3.	Οικονόμου Τάκης Αθ.
56.	Φράτας Ιωάννης	Ανεξαρτησίας	4.	Παγανιάς Νικόλαος
57.	Φώτος Αναστ. Ι.	Κάνιγγος	5.	Παναγιώτου Αθανάσιος
58.	Χαλάτσης Φιλιππος Χρ.	Ανεξαρτησίας	6.	Παναγιώτου Νικόλαος
59.	Χατζής Χρήστος Ι.	Τσούκας	7.	Παπαδημητρίου Ιωάννης
60.	Χόινας Πέτρος Κ.	Κιτσαντώνη		
61.	Χουλιαράς Αλεξ.	Ανεξαρτησίας		
62.	Χουλιαράς Παναγιώτης Σπ.	Ανεξαρτησίας		

ΕΤΟΣ: 1941 ΓΙΑΝΝΕΝΑ

A/A	Ονοματεπώνυμο	Δ/νση Καταστήματος*
1.	Αγγέλης Ιωάννης	—
2.	Βαζάκας Μιχαήλ	—

* Δεν αναφέρεται η διεύθυνση των καταστημάτων.

ΤΣΑΡΟΥΧΑΔΕΣ ΔΙΣΤΡΑΤΟΥ (ΚΟΝΙΣΗΣ, ΝΟΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ)

ΕΤΟΣ: 1933

A/A	Ονοματεπώνυμο
1.	Γούλας Γεώργιος
2.	Μάυρας Ιωάννης
3.	Οικονόμου Τάκης Αθ.
4.	Παγανιάς Νικόλαος
5.	Παναγιώτου Αθανάσιος
6.	Παναγιώτου Νικόλαος
7.	Παπαδημητρίου Ιωάννης

ΤΣΑΡΟΥΧΑΔΕΣ ΠΡΑΜΑΝΤΩΝ (ΝΟΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ)

ΕΤΟΣ: 1933

A/A	Ονοματεπώνυμο
1.	Μάργαρης Κών/νος Β.
2.	Μπόγδας Κών/νος
3.	Τσιρογιάννης Ιωάννης

ΤΣΑΡΟΥΧΑΔΕΣ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

ΕΤΟΣ: 1933

A/A	Όνοματεπώνυμο
1.	Βλάχος Νικόλαος
2.	Κουτσούμπης Γεώργιος
3.	Κουτσούμπης Δημήτριος
4.	Λιόλιος Γεώργιος
5.	Μπούλκος Θεόδωρος
6.	Πεποχρήστου Ιωάννης
7.	Σεμιτζής Θεόδωρος
8.	Στάμος Δημήτριος
9.	Σώκος Απόστολος
10.	Τόλης Χρήστος
11.	Τσιλιγάννης Αναστάσιος
12.	Τσιλιγάννης Απόστολος
13.	Τσενεσμορίκος Κων/νος

ΤΣΑΡΟΥΧΑΔΕΣ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

ΕΤΟΣ: 1933

A/A	Όνοματεπώνυμο
1.	Γαλάνης Βασίλειος
2.	Δουλης Απόστολος Ευστ.
3.	Νιαβής Κων/νος
4.	Παπαδημητρίου Νικόλαος
5.	Συγκούνας Βασίλειος
6.	Τσαντούλας Γεράσιμος
7.	Τσίπης Ηλίας

ΤΣΑΡΟΥΧΑΔΕΣ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ (ΝΟΜΟΥ ΗΓΟΥΜΕΝΙΤΣΗΣ)

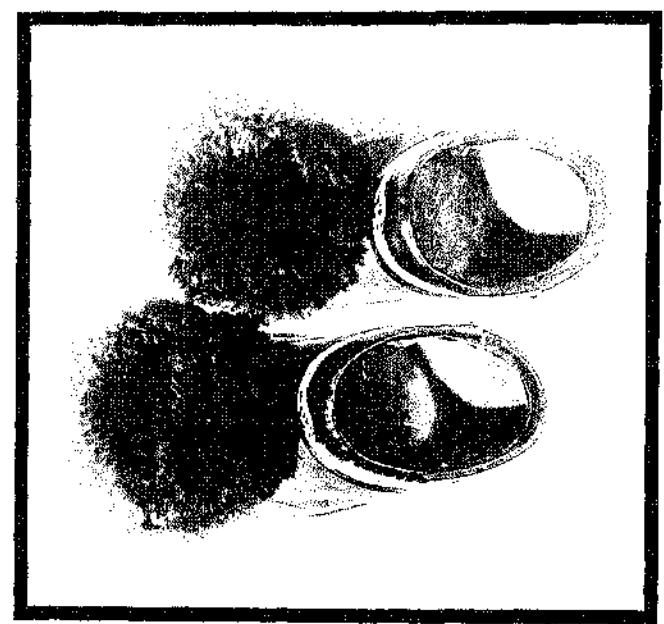
ΕΤΟΣ: 1933

A/A	Όνοματεπώνυμο
1.	Γιαννιώτης Βασιλής
3.	Μήτσης Σπύρος
2.	Μπαξής Βασίλειος
4.	Μπιοδάνης Κων/νος
5.	Μπιοδάνης Νικόλαος

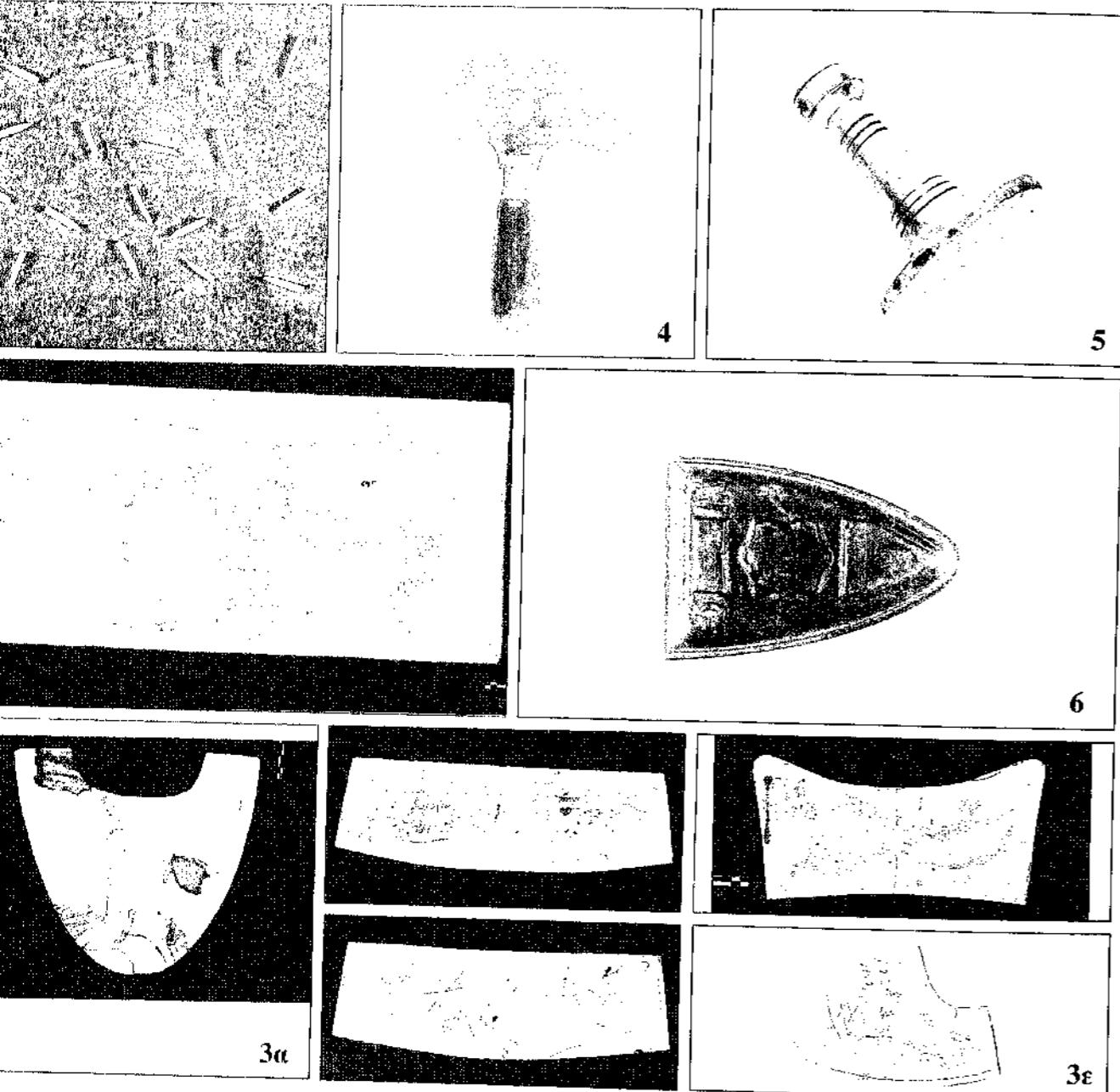
6. Πάσχος Χαρίλαος
7. Τσεκούρας Γεώργιος
8. Τσεκούρας Θωμάς

ΕΤΟΣ: 1936

A/A	Όνοματεπώνυμο
1.	Αποστολίδης Απόστολος
2.	Καλαμπόκας Κων/νος
3.	Μήτσης Σπυρίδων
4.	Μπαξές Αθανάσιος
5.	Ντάνης Βασίλειος
6.	Πάσχος Χαρίλαος
7.	Σαμαρτζής Ευάγγελος
8.	Σιαμπάν Μαζμούν Λιατίφ
9.	Στρουγγάρης Κίμων
10.	Τσαικούρης Δημήτριος
11.	Τσεκούρας Γεώργιος
12.	Τσουλής Κων/νος
13.	Χωμάνος Γεώργιος

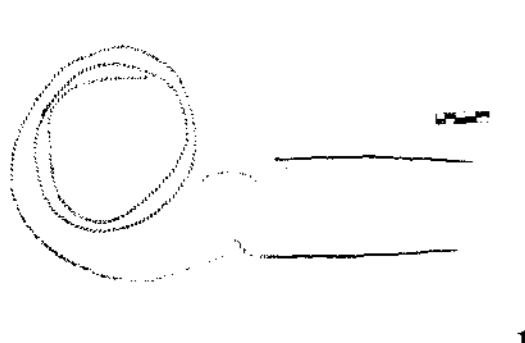

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

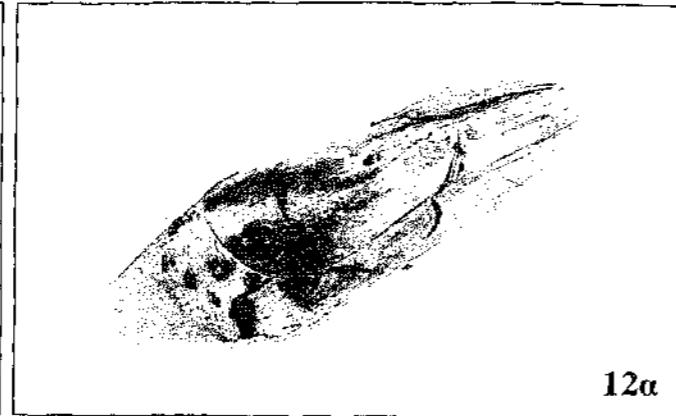

ΠΙΝΑΚΑΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ
LIST OF PHOTOGRAPHS

1. Ξυλόπροκες.
Wooden nails.
2. Τάβλα.
Bench.
3. α,β,γ,δ,ε. Στάμπα τσαρουχιών.
a,b,c,d,e. Design for tsarouchia.
4. Κοπίδι.
Chisel.
5. Μιστάς.
Mistas.
6. Σίδερο «πισταρίσματος».
Iron for «pistarisma».
7. Τζιλντές.
Tzildes.
8. Μπαντ' βάλι ή βαντ' βάλι ή παταβάλι.
Band'vali.
9. Σουβλιά.
Awls.
10. Τρυπ' τήρι.
Punch.

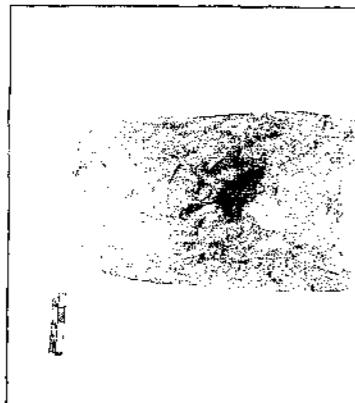
11

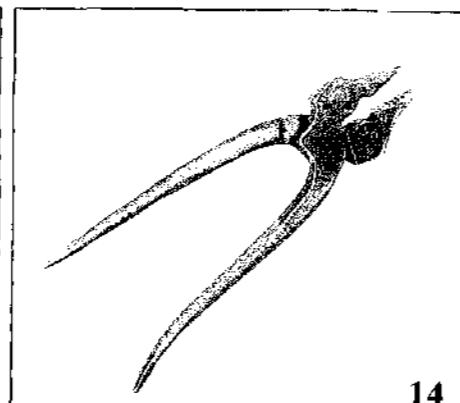
12α

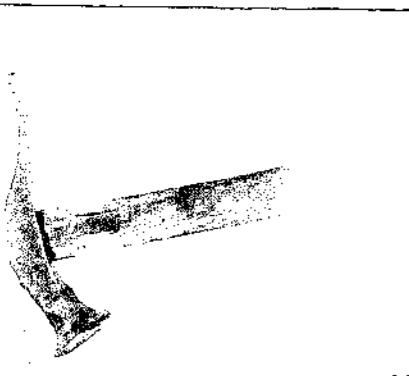
12β

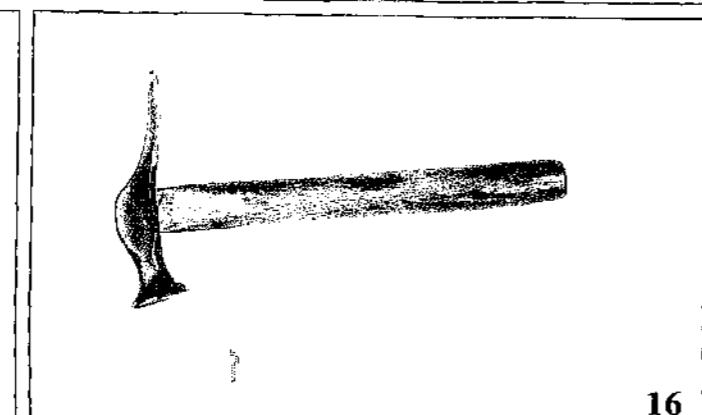
13

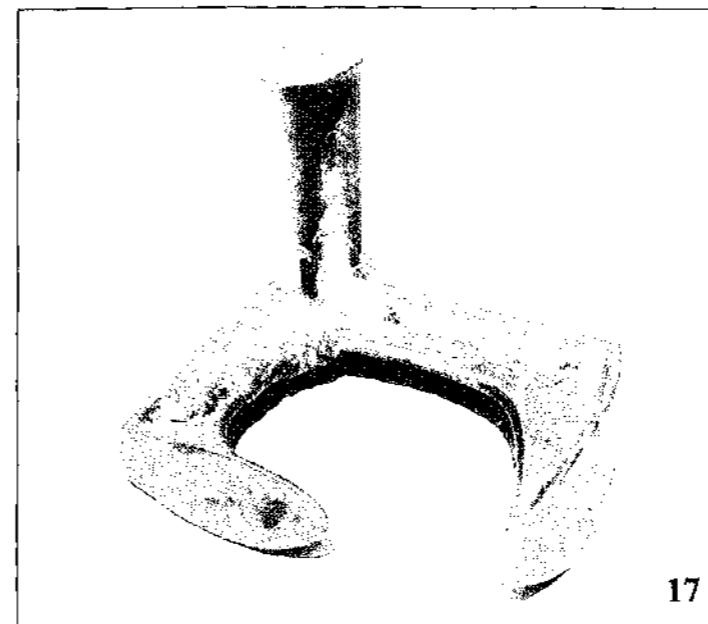
14

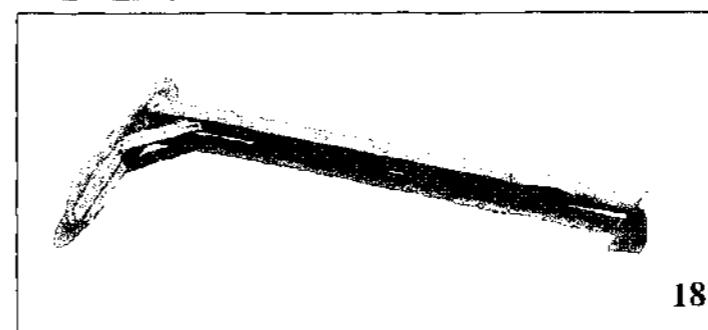
15

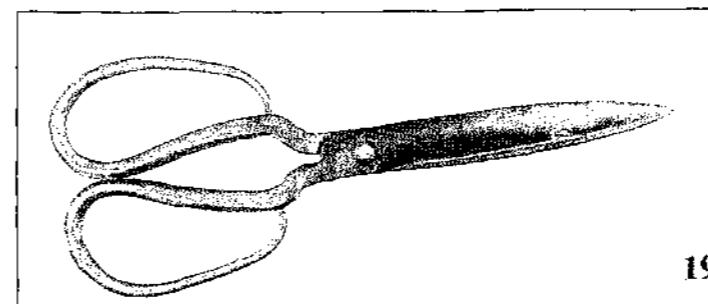
16

17

18

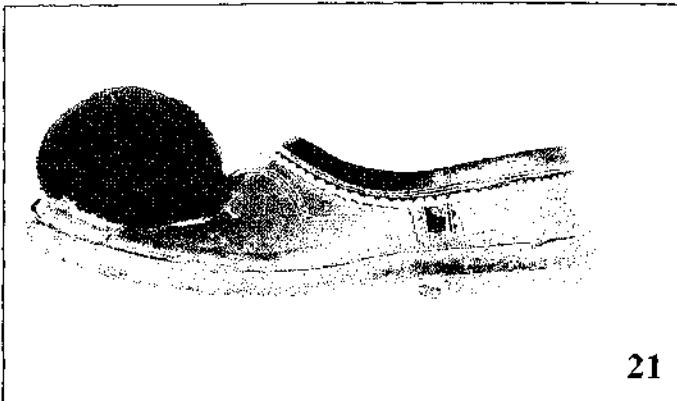

19

11. Βελόνια με κλωστή.
Threaded needles.
12. α,β.Καλαπόδι για τσαρούχι σημερινό.
a,b. Last for a modern tsarouchi.
13. Σφίγα.
Wedge.
14. Τανάλια.
Pincers.
15. Μεγάλο σφυρί.
Large hammer.
16. Μικρό σφυρί.
Small hammer.
17. Τρίποδας.
Tripod.
18. Αμόνι.
Anvil.
19. Ψαλίδι.
Scissors.

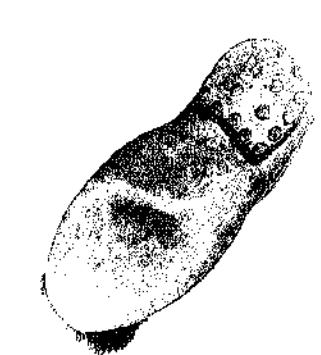
20

21

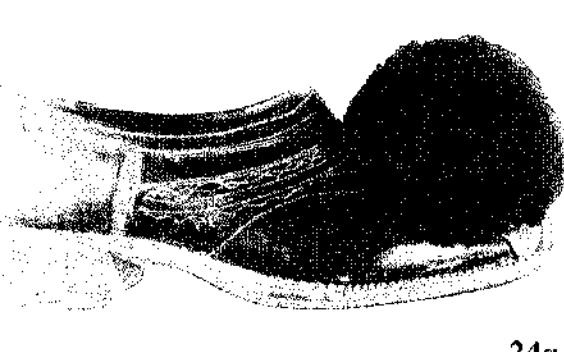
22α

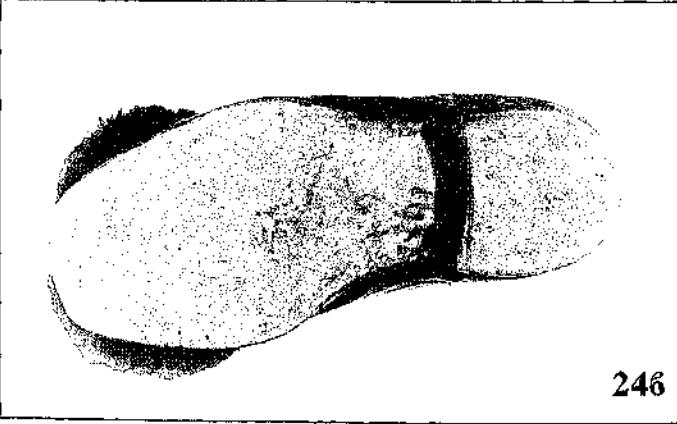
22β

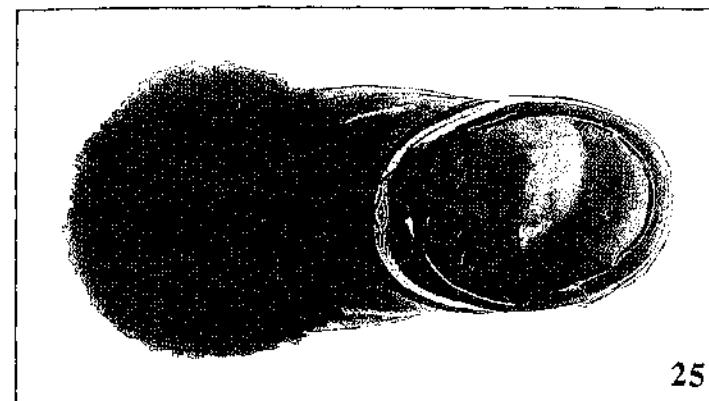
23

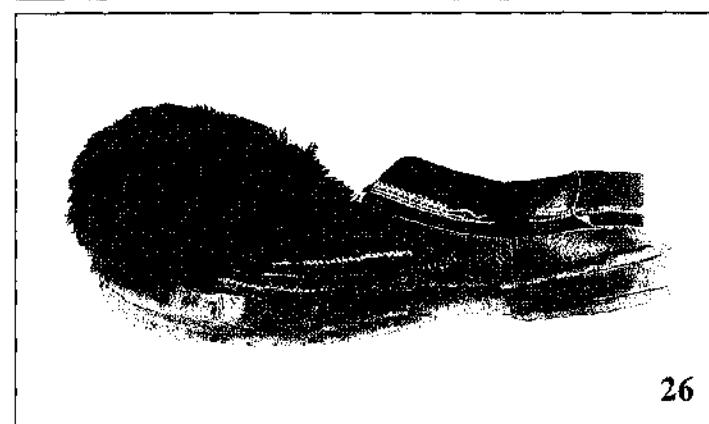
24α

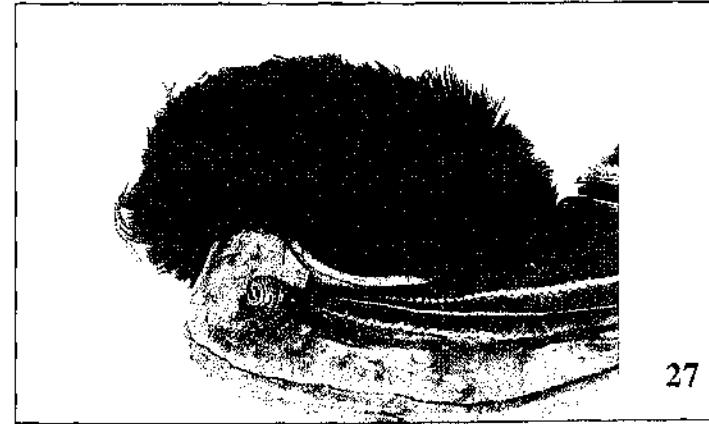
24β

25

26

27

20. Ραφτά τσαρούχια με μότη από την περιοχή Παραμυθίας (από τη συλλογή του Μουσείου Μπενάκη).
Sewn tsarouchia with pointed toe (Paramythia region) Benaki Museum Collection.

21. Ραφτό τσαρούχι με φούντα (κατασκευαστής Αλέξ. Αρλέτος, Δροσοχώρι Ιωαννίνων).
Sewn tsarouchi with pom-pom (made by Alex. Arletos, Drosochori, Ioannina).

22. α,β. Ραφτό ανδρικό τσαρούχι με μικρή φούντα και πρόσθετο τακούνι καρφωτό (από τη συλλογή του Λαογραφικού Μουσείου της Ε.Η.Μ. «Κώστας Φρόντζος»).
a,b.Sewn male tsarouchi with a small pom-pom and nailed-on heel (from the collection of the E.H.M. Folk Museum «Kostas Frontzos»).

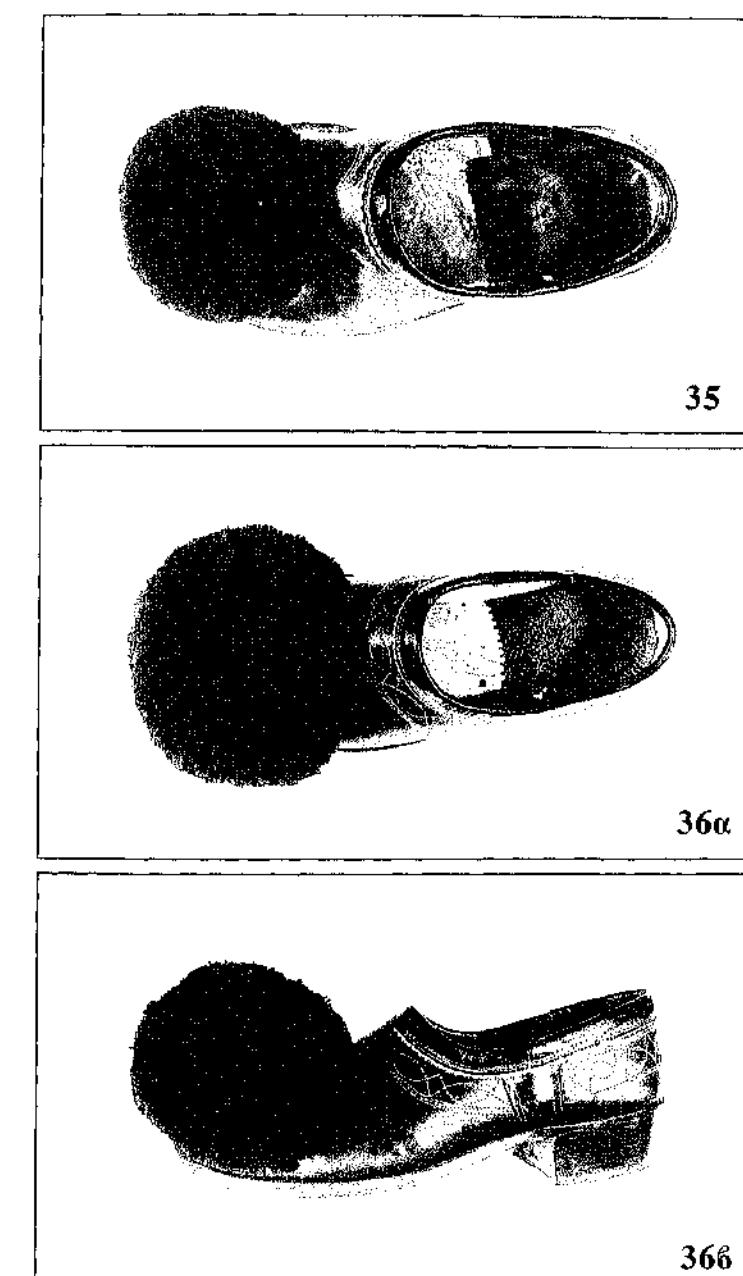
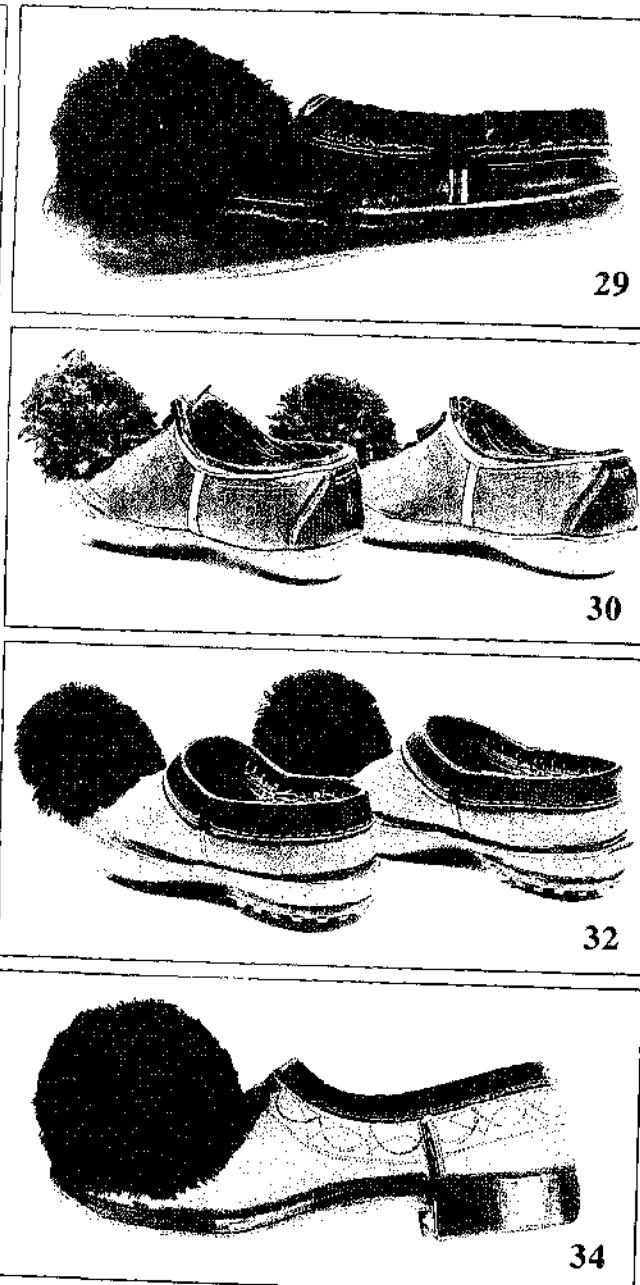
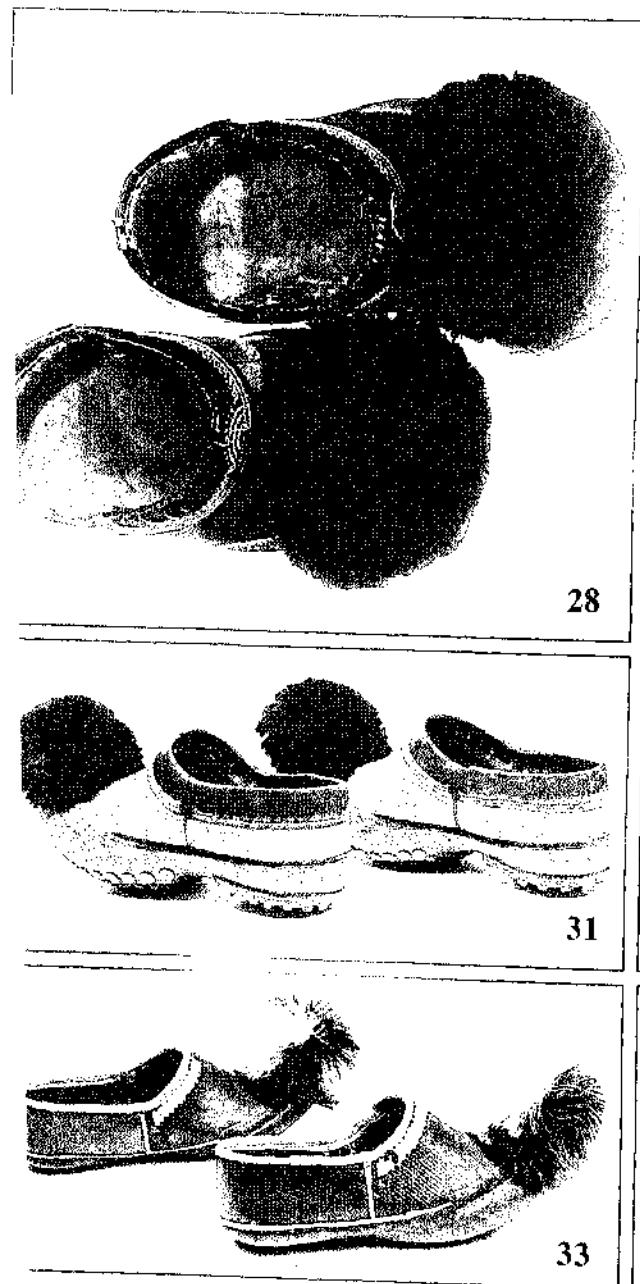
23. Ανδρικά τσαρούχια με φούντα (από τη συλλογή του Λαογραφικού Μουσείου της Ε.Η.Μ. «Κώστας Φρόντζος»).
Male tsarouchia with pom-pom (from the collection of the E.H.M. Folk Museum «Kostas Frontzos»).

24. α,β. Ανδρικό ταρούχι με φούντα, σόλα καρφωτή με ξυλόπροκες και τακούνι (από τη συλλογή του Λαογραφικού Μουσείου της Ε.Η.Μ. «Κώστας Φρόντζος»).
a,b.Male tsarouchi with pom-pom, sole attached with wooden nails and heel (from the collection of the E.H.M. Folk Museum «Kostas Frontzos»).

25. Ραφτό ανδρικό τσαρούχι (από τη συλλογή του Λαογραφικού Μουσείου της Ε.Η.Μ. «Κώστας Φρόντζος»).
Sewn male tsarouchi (from the collection of the E.H.M. Folk Museum «Kostas Frontzos»).

26. Ραφτό ανδρικό τσαρούχι με πρόσθετο μπάλωμα στη σόλα (από τη συλλογή του Λαογραφικού Μουσείου της Ε.Η.Μ. «Κώστας Φρόντζος»).
Sewn male tsarouchi with patched sole (from the collection of the E.H.M. Folk Museum «Kostas Frontzos»).

27. Λεπτομέρεια από την προσαρμογή της φούντας στο αναδίπλωμα της σόλας σε ανδρικό τσαρούχι (από τη συλλογή του Λαογραφικού Μουσείου της Ε.Η.Μ. «Κώστας Φρόντζος»).
Detail of the affixing of the pom-pom to the over-folded sole on a male tsarouchi (from the collection of the E.H.M. Folk Museum «Kostas Frontzos»).

28. Ραφτά γυναικεία τσαρούχια με φούντα (από τη συλλογή του Λαογραφικού Μουσείου της Ε.Η.Μ. «Κώστας Φρόντζος»).
 Sewn female tsarouchia with pom-pom (from the collection of the E.H.M. Folk Museum «Kostas Frontzos»).
29. Ραφτό γυναικείο τσαρούχι με φούντα (από τη συλλογή του Λαογραφικού Μουσείου της Ε.Η.Μ. «Κώστας Φρόντζος»).
 Sewn female tsarouchi with pom-pom (from the collection of the E.H.M. Folk Museum «Kostas Frontzos»).
30. Ραφτά τσαρούχια Γαρίτσας Κέρκυρας (Μουσείο Μπενάκη - Αρ. ευρ. ΕΕ 2283).
 Sewn tsarouchia from Garitsa, Corfu (Benaki Museum - Inv. no. EE 2283).
31. Καρφωτά τσαρούχια Παραμυθιάς (Μουσείο Μπενάκη - Αρ. ευρ. ΕΕ 2262).
 Nailed tsarouchia from Paramythia (Benaki Museum - Inv. no. EE 2261).
32. Τσαρούχια Σαρακατσάνας Αττικής (Μουσείο Μπενάκη - Αρ. ευρ. ΕΕ 226).
 Tsarouchia of a Sarakatsana woman, Attica (Benaki Museum Inv. no. EE 2261).
33. Παιδικά τσαρούχια (Μουσείο Μπενάκη - Αρ. ευρ. ΕΕ 4265).
 Child's tsarouchia (Benaki Musume - Inv. no EE 4265).
34. Σημερινό τσαρούχι με φούντα (κατασκευαστής Αλέξ. Αρλέτος, Δροσοχώρι Ιωαννίνων).
 Modern tsarouchi with pom-pom (made by Alex. Arletos, Drosochori, Ioannina 1987).
35. Σημερινό τσαρούχι με φούντα (κατασκευαστής Αλέξ. Αρλέτος, Δροσοχώρι Ιωαννίνων).
 Modern tsarouchi with pom-pom (made by Alex. Arletos, Drosochori, Ioannina 1987).
36. α,β.Σημερινό τσαρούχι με φούντα (κατασκευαστής Αλέξ. Αρλέτος, Δροσοχώρι Ιωαννίνων).
 α,β.Modern tsarouchi with pom-pom (made by Alex. Arletos, Drosochori, Ioannina 1987).

37

38

39

40

41

37. Ο βυρσοδένης Κωνσταντίνος Αλεξίου.
The tanner Konstantinos Alexiou.

38. Ο βυρσοδέψης Κωνσταντίνος Αλεξίου στο εργαστήρι του στα Γιάννενα.
The tanner Konstantinos Alexiou in his workshop, Ioannina 1977.

39. Ο παλιός τσαρουχάς Κωνσταντίνος Βασ. Ρακόπουλος τα τελευταία χρονια της ζωής του, στα μέσα της δεκαετίας 1930. (Η φωτογραφία ανήκει στη νύφη του Ευρυδίκη Βασ. Ρακοπούλου.)
The old tsarouchi-maker Konstantinos Vas. Rakopoulos towards the end of his life, mid. 1930s. (The photograph belongs to his daughter-in-law Evrydiki Vas. Rakopoulou.)

40. Ο παλιός τσαρουχάς Αθανάσιος Θ. Βρέλλης.
The old tsarouchi-maker Athanasios Th. Vrellis.

41. Ο Αθανάσιος Θ. Βρέλλης στο εργαστήρι του στα Γιάννενα, στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Μεταπολεμικά μεταπήδησε στην υποδηματοποιία. (Οι φωτογραφίες ανήκουν στην κόρη του Μαρία Βρέλλη-Ρίζου.)
Athanasios Th. Vrellis in his workshop at Ioannina, early 1980s. He switched to shoe-making after the Second World War. (The photograph belongs to his daughter Maria Vrelli-Rizou.)

42. Ο Αλέξανδρος Αρλέτος στο εργαστήρι του στο Δροσοχώρι Ιωαννίνων, τον Ιούνιο του 1987. (Ράγιμο τσαρουχιού με το μπαντ' βάλι περασμένο πάνω από το γόνατο και κάτω από το πέλμα).
Alexandros Arletoς in his workshop at Drosochori, Ioannina, June 1987 (Sewing a tsarouchi with the band'vali passed over the knee and under the foot).

43. Ο Αλέξανδρος Αρλέτος στο εργαστήρι του στο Δροσοχώρι Ιωαννίνων, τον Ιούνιο του 1987 (ράγιμο τσαρουχιού με το τζίλντε στηριγμένο ανάμεσα στα πόδια).
Alexandros Arletoς in his workshop at Drosochori, Ioannina, June 1987 (Sewing a tsarouchi with the tzildes supported between his legs).

45

46

44. Ο Βασίλειος Σταυράκης με το γιό του Σωτήρη στο εργαστήρι τους στο Μέτσοβο, τον Σεπτέμβριο του 1987.
Vasileios Stavrakis and his son Sotiris in their workshop at Metsovo, Epirus, September 1987.
45. Ο Βασίλης Μπατάλας στο εργαστήρι του στο Ματσούκι Ιωαννίνων, στο οποίο επέστρεψε μετά από μακρόχρονη μετανάστευση στις Η.Π.Α. (Η φωτογραφία πρωτοδημοσιεύθηκε στο Ημερολόγιο του Εκπολιτιστικού Συλλόγου του χωριού για το έτος 1988.)
Vasileios Batalas in his workshop at Matsouki, Ioannina. He returned to the craft after a long absence as an emigrant to the U.S.A. (Photograph reprinted from the Calendar of the Matsouki Cultural Association, 1988.)
46. Σαρακατσάνος Ηπείρου: Αλέξανδρος Γ. Τσουμάνης (γενν. 1905) το έτος 1923 περίπου (η φωτογραφία ανήκει στον Γιώργο Χουλιάρα).
- Sarakatsanos of Epirus: Alexandros G. Tsoumanis (born 1905) in the early 1920s. (The photograph belongs to George Chouliaras.)

48

49

47. Ο τσαρουχάς των Πραμάντων (στα Τζουμέρκα της Πίνδου) Κωνσταντίνος Μάργαρης (1901-1975) με τη σύζυγό του Νίτσα το γένος Χαράλ. Λάμπρη (γενν. 1912) στην αυλή του σπιτιού τους το 1932. (Η φωτογραφία ανήκει στο γιο τους Βασ. Μάργαρη.)

The tsarouchi-maker of Pramanda(at Tzoumerka, Pindos), Konstantinos Margaris (1901-1975) with his wife Nitsa, daughter of Charalambos Lambris (born 1912), in the courtyard of their house, 1932. (The photograph belongs to their son, Vas. Margaris).

48. Σαρακατσάνοι Ηπείρου: Σταύρος Αριστ. Κήττας (γενν. 1921) και Αθηνά Αριστ. Κήττα (γενν. 1920), αδέλφια, το 1939. (Η φωτογραφία ανήκει στον Γιώργο Χουλιάρα.)

Sarakatsani of Epirus: the sittings Stavros Arist. Kittas (born 1921) and Athina Arist. Kitta (born 1920), (The photograph belongs to Yiorgos Chouliaras).

49. Σαρακατσάνοι Ηπείρου: Νικόλαος Ι. Χουλιάρας και Αθηνά Ν. Χουλιάρα, το γένος Αριστ. Κήττα, νεόνυμφοι, το έτος 1939.

Sarakatsani of Epirus: Nikolaos I. Chouliaras and Athina N. Chouliara, daughter of Arist. Kittas. Newly married, 1939. (The photograph belongs to Yiorgos Chouliaras.)

50. Ο Γεώργιος Δουπής (γενν. 1915), γεωργοκτηνοτρόφος από τα Μάρμαρα Ιωαννίνων με τη σύζυγό του Αντιγόνη Δουπή (γενν. 1920), φωτογραφημένοι από υπαίθριο φωτογράφο στα Γιάννενα, οκτώ ημέρες μετά το γάμο τους, τον Φεβρουάριο του 1940.

Georgios Doupis (born 1915), farmer from Marmara, Ioannina, with his wife Antigoni Doupi (born 1920), photographed by an itinerant photographer in Ioannina, eight days after their wedding, February 1940.

51. Υπερήλικας Μετσοβίτης με καρφωτά τσαρούχια στο Μέτσοβο τον Σεπτέμβριο του 1987.

An old man from Metsovo wearing nailed tsarouchia. Metsovo, September 1987.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΡΩΝ

Άλυσο	34	Καλαπόδια	31, 35
αμόνι	31, 36	καλαπόδιασμα	34
αμπαστάδες	25	κάλφας (-άδες)	37, 39, 40, 43
ασβεσταριές	24, 25	καρδάρα	29
		καρφιά (βλ. και πρόκες)	19, 26, 31
		κάρφωμα	31, 33, 35
Βαλανίδι	25	κεντήματα	
βακέτες	23, 24	(και κεντίδια)	19, 21, 26, 30, 34, 43
βαντάκια	27	κέρωμα	26, 39
βάρδαλα	27, 35	κλωστές	26, 30
βελόνια	26, 30, 34	κοινωνική ασφάλιση	40
βερεσέδια	43	κοντούρες	13, 20, 45
βοϊδοτσάρουχα (βλ. και γουρουνοτσάρουχα)	13, 19	κοπίδι	29
βυρσοδεψεία (βλ. και τσαμπάκικα)	23, 24, 25, 27	κόρδα	25
βυρσοδέψες (βλ. και ταμπάκοι)	23, 24, 25, 26, 33	κορδέλες (ή κορδέλια)	20
		κοτσάκι	34
		κόψιμο	33, 38, 39
Γκιόζες	35	Λάδι	25
γουρουνοτσάρουχα (βλ. και βοϊδοτσάρουχα)	13, 19	λουρουτσάρουχα	19
		λουστρίνια	23, 25, 45
Δέρματα	23, 24, 30, 33, 34, 38, 46	Μαθητεία	38
(βλ. και κατάλ., βακέτες)		μασάτ·	31
λουστρίνια: ουγγαρέζικα:		μαστέλο	29, 38
τελατίνια)		μάστορας (-ες)	24, 26, 33, 34,
δερματέμποροι	23, 24		37, 38, 39, 40, 41
διασίδια	27	μέστια	13
δοξάρι	31	μεταπράτες	24
Εργαλεία (βλ. και κατάλ.)	29	μιστάς	30, 33, 34
		μοντάρισμα	31, 35
		μουσεία υποδημάτων	12, 50
		μπάλωμα	36
		μπαντβάλι (ή βαντ' βάλι ή παταράλι)	30, 34

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΡΩΝ

μπαξίσι	39	πρόκες (βλ. και καρφιά): του
μποτίνια	13	αστέρος-φεσάτες
μπούλα	40	27, 36
μπουρμπουάρ'	39	ποδίνες
μ' σοκέντ'	34	πρόκιασμα
		37, 39
		πρωτόκαλφας
		34, 38, 40
Νηματοπωλεία	26	Ράμπατα
ντγέλωμα	30, 33, 34, 35	(βλ. και κλωστές)
ντεγρά	25	ράψιμο
ντουαλέτα	25	ρέλι
		ρήγολο
		ρόκα
Ξάνοιγμα	31	ρούντο
ξύγκι	25	ρουσοφίλι
ξυλόπροκες	27, 31, 34, 35	34
ξυλοφάτης	31	
ξύστρα	29	Σανδαλοποιοί
		19, 41
		σημάδεμα
		33, 38, 39
Οξιές	26	σίδερο πισταρίσματος
ουγγαρέζικα	23, 24, 25, 33, 34	30
ουτράς	26	σιδερόπροκες
		35
		σκαρπίνια
		13, 45
		σόλα (-ες)
		19, 23, 27, 30, 34, 35, 45
		σουβλί (-ά)
		30, 34
Παζάρια	24	σπαντόνι
πανηγύρια	42	29, 33
παντελόνι: εργατικό φορέσιμο	37	στιβάλια, στιβαλέτα
πελατειακές σχέσεις	42	13
πελάτες	21, 35, 38, 39, 43	στέκα
περβάζι	19, 30	31, 35
περβάζωμα	24, 30, 33, 34, 35	σφήνα
πετσιά	38	31
πέτσωμα	26, 30, 33, 34, 35	σφυριά
πετσωματής	39	31, 35
ποδιά	37, 55	συντεχνίες, συντεχνιακή
ποτίνια	13	17, 25, 41
πόχα	30, 33, 34, 35	σωματεία, σωματειακή
		26, 41
Tάβλα	29	οργάνωση
τακούνια	26, 35	

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΡΩΝ

ταμπάκηδες (και ταμπάκοι)	
(βλ. και βυρσοδέψες)	23
ταμπάκικα	23
ταμπακόμαλλο	27
τανάλια	31
τελατίνια	21, 23, 24, 25, 33
τεγλίκια	13
τζιλντές	30, 34, 39
τραγόμαλλο	27
τρίποδας	31
τροχόδια	13
τρόχισμα	31
τρυπ' τήρ'	30
τσαγγαρόζ' λα	29
τσαρούχια:	
ανακτορικής φρουράς	15, 34
βαφτισιώρικα (ή φωτίκια)	21, 27
βλάχικα	15
γαμπριάτικα	21, 24
γιορτινά	20, 24, 34
ζαγορίσια	21, 34
καθημερινά	20, 23
καρβασαριώτικα	21
κατσάνικα	19
καρφωτά	15, 19, 27, 33, 35
λαδίες	19
κορδέλες (ή κορδέλια)	20
με κορδόνια	20, 30
με λουριά (ή με τα λουριά)	19
με τη μύτη	13, 19, 20, 37
μετσοβίτικα	21
με φούντα	13, 19, 20, 37, 43
νιφάτικα	15, 21, 24, 27, 34, 43
παιδικά	27, 34, 39
παλιά	29
ραφτά	19, 33
σαρακατσάνικα	15
στιρβούλια	19
της πασχαλιάς	20
τουρναβίτικα	21
φωτίκια (βλ. και βαφτισιώρικα)	21
τσιάτισμα	33, 34, 35
τσικρύκι	27
τσιμπίδια	31
τσιράκια	26, 29, 37, 38, 39

Υπάλληλοι (βλ. και καλφάδες, τσιράκια)	20, 40, 41
υποδήματα ευρωπαϊκά	45, 46
θεατρικά	11, 48
μεσαιωνικά	11, 47, 48
μπαρόκ	11
νεοκλασικά	11
παιδικά	11, 48
παραδοσιακά	11, 48
ροκοκό	11
σανδάλια	11
και ακόμη	
chopines	12
poulaines	12
stiletto-heel	12, 49
υπόδηση	11, 12, 47, 48, 49, 50
Φαλτσέτα	30, 31, 35
φασκιές	33
φιλοδωρήματα (βλ. και μπουρμπουάρ')	39
φούντα (-ες)	27, 31, 34, 35, 36
Χάρακας	25
χτένι	31

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΡΩΝ

Ψάθα	34
ψαλίδι	27, 31
ψίδι (-ια)	23, 33, 34, 35